

blad voor erfgoedliefhebbers

nr. 4 ~ december 2019

ZEEUWS ERFGOED

INHOUD

- 4 De haven van Breskens in verandering
- 8 Bevrijdingsmuseum Zeeland vernieuwd
- 11 Mbo-4-opleiding
Specialist Restauratie van start
- 12 Huizen op vlucht
- 15 Een kalebas van verre
in een Vlissingse beerput
- 16 Trots op mijn monument
Een schoorsteen in het water
met een raampje
- 20 Cultuurhistorische waarden in gevaar
door 'verkeerde' registerinschrijving
- 24 Slag om de Schelde
Vluchten voor de bommen
- 25 Een bijzondere dag voor iedereen
- 26 Verdronken Land van Zuid-Beveland
- 28 ERFGOEDallerlei
- 32 MOnuMENTaal

COLOFON

Zeeuws Erfgoed - blad voor erfgoedliefhebbers is een uitgave van Erfgoed Zeeland en verschijnt vier keer per jaar (ISSN 1570-5005). Erfgoed Zeeland is het centrale aanspreekpunt voor het erfgoed in Zeeland. De activiteiten van Erfgoed Zeeland worden onder andere mogelijk gemaakt door de Provincie Zeeland.

Redactie Erfgoed Zeeland

Illustraties Erfgoed Zeeland, tenzij anders vermeld

Looierssingel 2 +31 (0)118 670 870
Postbus 49 info@erfgoedzeeland.nl
4330 AA Middelburg www.erfgoedzeeland.nl

Volg ons

Steun ons Erfgoed Zeeland staat voor het beschermen, benutten en beleven van erfgoed. Samen met de vele andere erfgoedorganisaties in Zeeland richten wij ons op een goed functionerende erfgoedzorg. Dit met de steun van onze donateurs. Donateur worden kan al voor 17,50 euro per jaar. Meer weten? Kijk op erfgoedzeeland.nl/steun-ons.

Reacties en ledenadministratie Reacties en wijzigingen graag digitaal via zeeuws erfgoed@erfgoedzeeland.nl of via de postbus.

Opmaak decreet | **Druk** Meulenberg Media, Middelburg

Auteursrecht Het auteursrecht van *Zeeuws Erfgoed* (gehele uitgave) berust bij Erfgoed Zeeland; van externe bijdragen bij de auteurs. Gehele of gedeeltelijke overname of publicatie van artikelen is uitsluitend toegestaan met bronvermelding na toestemming van Erfgoed Zeeland en de rechthebbende(n).

Erfgoed Zeeland streeft er met de uiterste zorgvuldigheid naar om voorafgaand aan het moment van publicatie contact op te nemen met de rechthebbende(n). Mochten personen of instanties als rechthebbende(n) alsnog niet benaderd zijn, dan kunnen zij hiervoor contact opnemen met de redactie. Erfgoed Zeeland kan op geen enkele wijze aansprakelijk worden gesteld voor door derden aangeleverd beeldmateriaal waarop auteursrecht berust.

Aan dit nummer droegen bij John Akkermans, Ivo van Beekhuizen, Leonard van den Berge, Jeanine Dekker, Robert van Dierendonck, Marinus van Dintel, Johan Francke, Hans Jongepier, Karel-Jan Kerckhaert, David Koren, Daniëlle Otten, Bernard Meijlink, Wim Scholten, Veronique De Tier, Truus Trimpe Burger-Mekking, Romy van Voren en Janneke de Wit

Foto omslag De haven van Breskens met zicht op de graansilo.

Verduurzaming van monumenten is een belangrijke, maar vanwege de cultuurhistorische waarden geen gemakkelijke opgave. Erfgoed Zeeland heeft de handschoen opgepakt en het Duurzaam Monumentenpaspoort ontwikkeld. Het biedt eigenaren van woonhuis-monumenten inzicht in de verschillende duurzaamheidsmaatregelen.

Monumenten zijn gezien hun leeftijd en materialen al behoorlijk duurzaam. Ten aanzien van het aspect energiebesparing valt er vaak nog wel wat te verbeteren. Het Duurzaam Monumentenpaspoort brengt de wensen van de eigenaar in beeld, zet die af tegen de bouwkundige en cultuurhistorische waarden, schetst het huidige niveau van energieverbruik en geeft een overzicht van de mogelijkheden voor verduurzaming. Het is al met al een praktisch, verantwoord en op maat gemaakt advies dat de eigenaar ondersteunt bij het realiseren van de eigen ambities op het gebied van duurzaamheid.

Het Duurzaam Monumentenpaspoort is ontwikkeld als onderdeel van een project waarin naast Erfgoed Zeeland de gemeenten Middelburg, Veere en Schouwen-Duiveland, de Hogeschool Zeeland, een aantal marktpartijen en een burgerinitiatief samenwerken in een Zeeuwse Alliantie. Het project wordt financieel mogelijk gemaakt door de Vereniging van Zeeuwse Gemeenten.

Door de Monumentenwacht van Erfgoed Zeeland zijn ruim 115 paspoorten opgesteld. Dat aantal neemt de komende tijd nog toe. De belangstelling is groeiende. Het project is inmiddels in zijn derde fase beland. Er wordt in deze fase onder andere gekeken naar nieuwe methodieken om

kierdichting en ventilatie te meten en om warmtelekken van daken in beeld te brengen. Recent is ook het digitaal platform www.duurzamemonumenten.nl gerealiseerd. Het delen van informatie over verduurzaming van monumenten, en het maken van een Duurzaam Monumentenpaspoort is daarmee een stuk makkelijker geworden.

Het Duurzaam Monumentenpaspoort draagt op een hele praktische manier bij aan het halen van de klimaatdoelen van Rijk, Provincie Zeeland en gemeenten. Niet voor niets dat het paspoort wordt genoemd in de landelijke 'routekaart verduurzaming van monumenten' (een van de onderleggers van het Klimaatakkoord) en de Regionale Energiestrategie Zeeland.

Deze laatste *Zeeuws Erfgoed* van het jaar biedt weer een mooie mix aan artikelen. Prijs voor de meest intrigerende titel gaat wat mij betreft naar 'Huizen op vlucht'. Die voor de meest poëtische naar 'Een schoorsteen in het water met een raampje erin'. Aantrekkelijk leesvoer voor de donkere dagen voor Kerst!

Wim Scholten, directeur

Afbeelding

Dit is het handje van Jan Pauwel Cornelisz. Jan ging in 1558 op de vuist met een schepen (wethouder) van Sluis. Slechte zaak natuurlijk. Als straf werd hij in het openbaar gepest en moest hij een ijzeren vuist laten maken met een bord waarop zijn misdaad werd beschreven. Zo was het voor iedereen duidelijk wat hij had gedaan en waarmee. Het handje en het bord zijn te zien in museum Het Belfort in Sluis.

De haven van Breskens in verandering

*Afbeelding
De historische
vissersteiger in
Breskens, met kotters
aan weerszijden.*

De karakteristieke graansilo in de haven van Breskens siert al 65 jaar de skyline van het dorp. Sinds 1997 is de 'Brood en vis'-schildering van beeldend kunstenaar Johnny Beerens daar onlosmakelijk mee verbonden. Dit monumentale kunstwerk beheerst de omgeving van de vissershaven.

De broden en de vissen op de schildering vertellen het verhaal van de geschiedenis van Breskens, als landbouw- en vissersdorp. Met de nieuwe plannen voor het havengebied van Breskens moet de haven een recreatieve hotspot worden. Welke invloed zullen de plannen hebben op de visserij, de identiteit van het dorp en het (im)materieel erfgoed dat daarbij hoort?

Onafscheidelijk: Breskens en de visserij

De twee vissen die Johnny Beerens in zijn schildering op de graansilo afbeeldde, verwijzen vanzelfsprekend naar de identiteit van Breskens als vissersdorp en naar de haven waarover de twee vissen waken. De visserij is onlosmakelijk verbonden met de identiteit van de 'Bressiaander'. De bedrijfstak speelt echter pas sinds het einde van de negentiende eeuw een rol van betekenis in het dorp.

Breskens ontstond na inpoldering van de schorren Breskenszand door Filips van Kleef in 1510 en was toen vooral een agrarische gemeenschap. De visserij op zee, met name op haring en kabeljauw, was voor Zeeland een belangrijke bedrijfstak, maar had voor Breskens lange tijd weinig betekenis. Rond 1800 stelde de Zeeuwse zeevisserij niet veel meer voor, maar ging het met de kustvisserij en de visserij op de Zeeuwse stromen daarentegen juist iets beter. Rond die tijd komen we in de archieven de eerste (officiële) visser van Breskens tegen, Pieter Notebaart, die zijn 'hengste schuyt' genaamd Pietertje van Breskens no. 13 enkel en alleen gebruikte om te vissen.

Het beroep van visser werd toen nog door slechts een enkeling uitgeoefend; mogelijk voerden sommigen het beroep uit als nevenfunctie. In 1796 was minder dan 1 procent van de beroepsbevolking in Staats-Vlaanderen (het huidige Zeeuws-Vlaanderen) visser. Tussen 1800 en 1850

maakte de bedrijfstak in Zeeland een lichte groei door, maar ook in 1850 was minder dan 2 procent van de Zeeuwse beroepsbevolking werkzaam in de visserij.

Van de kustvisserij in Zeeland profiteerden vooral Arnemuiden en Bruinisse, maar ook in Yerseke, Tholen, Clinge, Graauw en Philippine verdiende men er zijn brood mee. In Breskens begon de visserij zich in het derde kwart van de negentiende eeuw langzaam te ontwikkelen tot een aparte beroepsgroep. Daniël Hoogstad voer in 1879 voor het eerst uit met zijn schip Breskens 1. Anderen besloten zijn voorbeeld te volgen. Zodoende groeide de vissersvloot in Breskens uit tot circa achttien schepen aan het einde van de negentiende eeuw. Dit stond nog altijd in schril contrast met bijvoorbeeld de garnalenvissersvloot in Arnemuiden, die uit 63 schepen bestond. De vissers uit Breskens visten op garnalen in de monding van de Westerschelde en in de zee bij Walcheren. De vangst werd meteen in het dorp verkocht of verhandeld op de (internationale) markt.

Na de Eerste Wereldoorlog nam de vissersvloot in Breskens in omvang en kwaliteit toe. Destijds werden er 25 vissersschepen geregistreerd, die aan 50 gezinnen een bestaan gaven. De visserij beleefde een aantal jaren van hoogconjunctuur. De verdiensten groeiden. De vissers konden

betere schepen kopen en deze uitrusten met motoren. Breskens ontwikkelde zich tot de belangrijkste aanvoerhaven van garnalen. Deze bloeiperiode kwam ten einde toen de prijzen van de visvangst daalden. Daarop besloot de gemeenteraad van Breskens in 1935 om een gemeentelijke vismijn op te richten, waar alle aangevoerde vis verkocht moest worden. De mijn beschermde de vissers tegen al te grote afhankelijkheid van opkopers en deed de prijzen stijgen.

De Tweede Wereldoorlog verstoorde de visserijsector in heel Zeeland. In Breskens werden de haven en de vissersvloot verwoest. Na de oorlog werden het eveneens verwoeste dorp en de haven weer opgebouwd. In de decennia na de Tweede Wereldoorlog ging de visserijsector in Zeeland achteruit, maar in Breskens was de teruggang gering. Korte tijd bloeide zelfs de haringvisserij vanuit Breskens. Het dorp had in 1948 nog dertien schepen voor de garnalenvisserij, de grootste van de Zeeuwse garnalenvissersvloot na Arnemuiden met zestien schepen.

In de tweede helft van de twintigste eeuw stond het zoeken naar een balans tussen de economische behoeften van de vissers en de bescherming van het milieu centraal. Door visquota en regelgevingen daalde het aantal vissersschepen en vissers in Zeeland flink. Heden ten dage liggen er nog twee kotters met de letters BR in de haven van Breskens. In de vismijn worden daarenboven garnalen gemijnd, omdat Breskens een van de weinige plaatsen in Nederland is waar garnalen gezeefd mogen worden. In de haven gonst het daarom nog altijd van bedrijvigheid.

Afbeelding
De graansilo met het kunstwerk 'Brood en vis' van Johnny Beerens.

Landbouw en de graansilo

Behalve met de visserij is Breskens lang verbonden gebleven met de landbouw en er is weinig dat daarnaar meer verwijst dan de graansilo op de kade bij de huidige vissershaven. Toen de coöperatieve aankoopvereniging Landbouwbelang de gloednieuwe graansilo op 1 juli 1954 in gebruik nam, stak de voorzitter zijn ambities niet onder stoelen of banken. Tevreden kondigde hij aan dat de complete koolzaadoogst uit de Braakman in de nieuwe silo verwerkt zou worden en dat spoedig ook begonnen zou worden met de aanleg van een nieuwe loskade. Al even tevreden uitte zich, aldus het verslag in de *Provinciale Zeeuwse Courant*, ir. H.D. Louwes, voorzitter van het landelijke Centraal Bureau van coöperatieve aan- en verkoopverenigingen, die zei verheugd te zijn over 'de keten van silo's in het Zeeuwse landschap'. Louwes verrichtte de

openingshandeling door een lint door te knippen, waarna het eerste graan uit de immense silo door de leidingen het schip in stroomde dat aan de kade gereed lag. Daarna waren de genodigden in de gelegenheid om het gebouw te bezichtigen en een flinke klimpartij naar boven te maken, waar zij konden genieten van het uitzicht.

Zeeland liep voorop in de coöperatieve aankoop van landbouwbenodigdheden. In 1877 was in Aardenburg Welbegrepen Eigenbelang opgericht, de eerste coöperatieve aankoopvereniging in Nederland. Door gezamenlijk in te kopen profiteerden de boeren van het schaalvoordeel dat dit bood en waren zij bovendien verzekerd van een goede controle op de kwaliteit van de ingekochte producten. De aankoopcoöperaties speelden een belangrijke rol in de modernisering van de landbouw. Zo stimuleerden ze het gebruik van kunstmest en een grotere variëteit in verbouwde gewassen.

“De discussie over het verdwijnen van de graansilo is verstomd”

Voor de vereniging 'Landbouwbelang van West-Zeeuwsch-Vlaanderen' legden 23 landbouwers in 1934 het fundament. Deze vereniging ging in 1971 op in Cebeco Zuidwest en deze op zijn beurt in 1993 in de Coöperatieve Zuidelijke Aan- en Verkoopvereniging (CZAV). Inmiddels was ook de centrale verkoop van landbouwproducten tot de kerntaken gaan behoren. Na de fusie werd de exploitatie van de graansilo overgenomen door Cebeco Zuidwest, later door de CZAV, die het gebruik van de silo in maart 2011 stopte. Sinds die tijd staat het gebouw leeg.

Het 38 meter hoge gebouw is nog altijd zeer bepalend in de haven van Breskens aanwezig. Dit iconische karakter ontleent het in het bijzonder aan de beroemde muurschildering 'Brood en vis', die Johnny Beerens er in 1997 op aanbracht. De schildering toont vijf rechtopstaande broden en daaronder twee liggende vissen. De aan de Bijbel (het verhaal van de wonderbare spijziging in het Nieuwe Testament) ontleende beeldtaal verwijst naar de vruchten die aarde en zee voortbrengen, aspecten die ook in de locatie van de graansilo aan de vissershaven samenkwamen. Het doorleefde en industriële karakter van het gebouw voegde een extra dimensie toe aan de 20 bij 22

meter grote schildering, die Beerens op speciale platen tegen de buitengevel aanbracht.

De Kaoje

Het conglomeraat van gebouwen en tradities in de haven van Breskens is kenmerkend voor de sfeer, heeft grote aantrekkingskracht op toeristen en bepaalt mede de identiteit van het dorp. Een havengebied dat nog zo sterk is verbonden met het dorp en de bebouwde kom is zeldzaam.

Aan het begin van de negentiende eeuw was de haven in Breskens niet meer dan een smalle vaargeul met een paalconstructie als aanlegplaats. De vaargeul verzandde echter sterk en de Provincie Zeeland besloot om het onderhoud op zich te nemen. Het Spuiplein diende als spui- kom voor de haven. Dit verminderde de verzanding van de vaargeul aanzienlijk. Tijdens de Slag om de Schelde liep de haven van Breskens enorme schade op als gevolg van het bombardement op 11 september 1944. Na de oorlog werd de haven terug opgebouwd tot het havengebied met de jachthaven zoals we dat vandaag de dag kennen. In het havengebied ontstond naast de visserij en handel veel bedrijvigheid, met scheepslodsen, scheepsbouwers, bouwbedrijven, opslag- bedrijven, een rederij, de hierboven beschreven graansilo, het kantoor van de KNRM en een vismijn. De visserssteiger uit 1920 had het bombardement overleefd en werd direct na de oorlog weer in gebruik genomen door vissers uit Breskens. De haven werd daarnaast steeds meer een recreatieve plek voor zowel eigen inwoners als toeristen. Boven de vismijn kwam een visserij- museum, daar tegenover kwamen een viswinkel, watersportwinkel en een aantal restaurants. In de jaren 1990 ontstond onder de nabestaanden van verdrinken vissers de behoefte aan een monu- ment, dat bij de visserssteiger werd geplaatst.

Het havengebied is rijk aan immaterieel erfgoed. Rond de scheepsbouw en visserij ontwikkelde zich ambachtelijke nijverheid, denk bijvoorbeeld aan het boeten van visnetten en het pellen van garnalen. In de haven deed ook de traditionele Zeeuwse 'klapbank' zijn intrede, een plek waar dorpsbewoners elkaar ontmoeten en nieuwtjes uitwisselen. In Breskens worden deze banken 'kommerenbankjes' genoemd. Ze bieden plaats aan gepensioneerde inwoners uit Breskens, vaak oud-vissers. Ten slotte is de haven ook het decor voor het belangrijkste volksfeest van Breskens, de Visserijfeesten. Het feest wordt sinds 1953 jaarlijks in augustus gevierd. De vismijn en de vissershaven vormen het centrum van de festiviteiten.

Afbeelding
De Kommerenbanken
bij de vissershaven,
met foto's van overleden
vissers uit Breskens.

Een dorpsbeeld verandert

Het havengebied van Breskens gaat ingrijpend van uiterlijk veranderen. Het moet in de toekomst een recreatieve 'hotspot' worden, met een zeezeilcentrum, een nieuw viscentrum met vismijn, visserijmuseum en visserij-*experience* en 460 (recreatie)appartementen met commerciële en parkeerfuncties. Op deze manier krijgt de haven volgens de gemeente Sluis nog meer aantrekkingskracht op toeristen, waarbij de sfeer en kenmerken van de jacht- en vissershaven worden versterkt.

Om deze plannen te realiseren zullen er gebouwen in het huidige havengebied verdwijnen. De beroemde graansilo met de schildering van Johnny Beerens zal plaatsmaken voor een woontoren van circa 72 meter hoog. Volgens berichten in de media zijn gemeente, kunstenaar en de ontwikkelaars van het gebied in gesprek over een nieuwe plek voor het kunstwerk.

"Goed dat er wat gebeurt!"

Hoe wordt er in de regio tegen de toekomstplannen aangekeken? Robbie Verschelling begon op zijn achttiende met vissen en is eigenaar van de BR29, 'De Eendracht'. Wat vindt hij van de plannen? "Het is goed dat er wat gebeurt in de haven. Het havengebied en de vismijn zijn aan het aftakelen. Waar ik in de nieuwe plannen vooral heel blij mee ben, is de nieuwe vismijn. Dat is goed voor de visserij in Breskens, dan blijft die een beetje behouden."

Ook het Visserijmuseum is positief. Per slot van rekening is in de plannen een nieuw Visserij-

museum opgenomen, in combinatie met vismijn en visserij-*experience*. Het museum is van mening dat het kunstwerk van Johnny Beerens behouden moet blijven en geeft aan dat gemeente en projectontwikkelaar naar een oplossing zoeken. Daarnaast zal het museum deelnemen aan een bouwteam dat de taak heeft om de nieuwe vis-*experience* in te richten.

De Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen begrijpt dat economische ontwikkelingen in een dergelijk gebied niet tegen te houden zijn. Wel zouden zij het zeer op prijs stellen als de schildering op de graansilo van Johnny Beerens op een of andere wijze behouden blijft, evenals de foto's van de vissers aan de vismijn.

De toekomstplannen kunnen in de regio dus op veel begrip rekenen. Ze worden gezien als een nieuwe kans voor Breskens en de visserij. De zorgen gaan voornamelijk uit naar de 'Brood en vis'-schildering. Opmerkelijk is dat de discussie over het verdwijnen van de graansilo, belangrijk industrieel erfgoed, is verstomd.

Romy van Voren en Jeanine Dekker

Bronnen

- A.R. Bauwens, 'Breskens en zijn visserijverleden', in: *Tijdschrift Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen*, 2 (2007) 4, p. 39-40.
- Paul Brusse en Willem van den Broeke, *Provincie in de periferie, de economische geschiedenis van Zeeland (1800-2000)*. Utrecht, 2005.
- Jolanda Geerse, *Zeven X zeven; verhalen bij religieus erfgoed*. Middelburg, 2008.
- Frans Meijaard, Reggie Corijn en Wilma Valk, *Breskens en de visserij*. Aardenburg, 2013.
- Peter Sijnke (red.), *Van stadsschuur naar silo*. Vlissingen, 2013.

Bevrijdingsmuseum Zeeland vernieuwd

Afbeelding

Het Bevrijdingsmuseum Zeeland is gelegen in het Bevrijdingspark, dat een oppervlakte van 3 hectare heeft.

Op 25 oktober heeft prinses Margriet de uitbreiding en herinrichting van het Bevrijdingsmuseum Zeeland in Nieuwdorp geopend. De entree is nog steeds in het knusse, gepotdekselde boerderijtje, maar daarachter is een groot nieuw tentoonstellingspaviljoen van 4.000 vierkante meter met een industriële uitstraling verrezen, waarin de Slag om de Schelde, 75 jaar geleden, centraal staat. In het vernieuwde museum is een moderne presentatie neergezet met veel ruimte voor persoonlijke verhalen van getuigen.

De afgelopen periode is er overdag, 's avonds én in het weekend hard gewerkt om alles op tijd klaar te krijgen. Overdag door bouwvakkers en in de avonden en weekenden staken vele vrijwilligers de handen uit de mouwen. Erfgoed Zeeland kreeg in oktober een preview van de nieuwbouw en sprak met enkele vrijwilligers die hebben meegewerkt aan de bouw en inrichting van het museum.

Inrichting

Voor de inrichting van het museum is goed geluisterd naar de bezoekers. Wat willen zij graag zien en op welke manier willen ze geïnformeerd

worden? Dat was het uitgangspunt. Zowel jong als oud kan in het museum terecht. Er zijn verschillende informatielagen, van heel interactief tot traditionele filmhoekjes waar je rustig kunt zitten om wat te bekijken. Verdiepende informatie wordt aangeboden op touchscreens. Ook zijn er verschillende filmzalen waar ingrijpende (persoonlijke) verhalen worden verteld. In het museum is gekozen voor drie talen: Nederlands, Engels en Duits. Directeur Stef Traas vertelt: "Duits is voor ons eigenlijk de tweede taal, want we ontvangen veel Duitse toeristen." Het museumconcept is gemaakt door ontwerp bureau Tekst en Uitleg uit Haarlem. Daarnaast is er zoveel mogelijk met Zeeuwse bedrijven gewerkt.

Afbeelding
Schotse troepen bij
de Schelde. Scene in
Bevrijdingsmuseum
Zeeland in Nieuwdorp.

Het museum is volledig toegankelijk voor iedereen. Er zijn ook objecten in het museum die aangeraakt mogen worden. Hiermee speelt het museum in op inclusiviteit. Stef licht toe: "Het inclusieve museum is een hype, maar voor mensen met een visuele beperking zijn tastbare objecten van onschatbare waarde en daar willen we op inspelen."

Verhaallijn

Het complete verhaal van Zeeland tijdens de Tweede Wereldoorlog, van Oost- en West-Zeeuws-Vlaanderen tot Schouwen en Duiveland, komt aan bod in het nieuwe museum. Je bezoek start ondergronds met een introductiefilm. Hierna loop je door een gang waar het verhaal begint met de opkomst van Hitler, de mobilisatie, de periode 10-14 mei 1940, het bombardement op Rotterdam en de ondertekening van het capitulatie document.

Na deze inleiding neem je de trap naar boven en kom je pas in het echte bovengrondse museum van de nieuwbouw. Alle buitenlandse troepen trekken aan je voorbij evenals het Duitse verhaal en niet te vergeten het verhaal over het dagelijks leven in oorlogstijd. Geen land en geen regio in Zeeland is vergeten.

Door de enorme wandvullende historische afbeeldingen in combinatie met een historische, driedimensionale setting, stap je als het ware in de tijd. Op diverse plekken in het museum wordt de setting versterkt door geluidsfragmenten van marcherende soldaten, overvliegende vliegtuigen, het luchtalarm of het geluid van de zee. Daarnaast zijn er vitrines met objecten die bij het tijdsbeeld passen en korte, krachtige teksten. Het verhaal eindigt met de originele bevrijdingspoort uit Reuzenhoek (Zeeuws-Vlaanderen) met de tekst 'Dank aan de Polen'. Vervolgens stap je de museumshop en horecavoorziening binnen waarin het bevrijdingsthema (rood, wit, blauw, oranje) is doorgetrokken. Vanuit het restaurant heb je fraai uitzicht op het Bevrijdingspark, dat je ook kunt bezoeken.

Het museum is na 25 oktober nog niet helemaal af. Op de eerste verdieping is nog ruimte voor de thema's 'Four Freedom Awards' en '75 jaar Verenigde Naties'. Dit gedeelte zal pas volgend jaar klaar zijn. Hier zal de nadruk liggen op projecten met jongeren rond het thema vrijheid.

Vrijwilligers

Het Bevrijdingsmuseum heeft 120 vrijwilligers die diverse taken verrichten. We spraken met

Afbeelding

Marie Blommaart uit Lamswaarde en het stuk uit haar gevangenisjurk met nummer 0840 en rood driehoekje.

vrijwilliger Albert Caljouw, teamhoofd Elektriciteit. De lichtlijnen voor het museum heeft hij met zijn team helemaal zelf bedacht. Er is alleen een installateur aan te pas gekomen om de hoofdlijnen uit te zetten. De vrijwilligers zorgen zelf voor de installatie van de verlichting, het geluid en het camerasysteem.

Afbeelding

Geborduurd, geheime boodschap in een zoom van een handdoek voor de familie van Marie Blommaart | foto's museum.

Albert is projectleider bij een groot elektriciteitsbedrijf geweest en heeft 49 jaar in het vak gezeten. Albert: "Ik ben aangestoken door het 'virus' door mijn zoon Patrick, die al eerder vrijwilliger was." Albert is ongeveer vijf dagen in de week in het museum aan het werk om elektrische voorzieningen aan te brengen. "Dinsdagavond, donderdagavond en zaterdag vast en incidenteel ook op andere dagen." Stef vult aan: "Vrijwilligers werken 's avonds van half zeven tot tien uur. Daarna sluiten ze af met een hapje en drankje." Albert: "We doen het graag. Het is gewoon gezellig. Het is dankbaar werk en leuk werk en het is m'n vak. Ik ben niet het type om thuis achter de geraniums te zitten. We krijgen hier de ruimte om ideeën met de verlichting zelf uit te denken en uit te voeren. Mijn zoon Patrick is meer van het internet, cameragebeuren en de nieuwe technieken." Ze vormen een goed team. Albert: "Er zijn geen ouderwetse schakelaars in het museum. Met je smartphone kun je alles bedienen. Daar is Patrick sterk in." Elke storing die er is, krijg je op je scherm te zien of je krijgt een appje. "Ik woon 200 meter van het museum, dus als het nodig is ben ik er snel."

Persoonlijke verhalen

Een van de aangrijpende persoonlijke verhalen is het verzetsverhaal van Marie Blommaart uit Lamswaarde. In 1942 was Marie 22 jaar toen ze werd gevraagd om te helpen met illegaal werk. Ze vervoerde voedselbonnen voor onderduikers en waarschuwde een verzetsman in Goes. Marie: "Naïef waren we. Het gevaar zagen we onvol-

doende." Marie werd verraden en in oktober 1943 door de Duitsers opgepakt en naar Kamp Haaren bij 's-Hertogenbosch gebracht. Daar zat ze vijf maanden, voordat ze werd overgeplaatst naar concentratiekamp Vught. Daar werd ze te werk gesteld op de *Bekleidungskammer* waar ze alle binnenkomende gevangenen moest voorzien van gevangenskleding. Zelf droeg ze ook een gevangenisjurk met daarop het nummer 0840 en een rood driehoekje, omdat ze door de bezetter werd gezien als politiek gevangene.

Ook in Kamp Vught ging haar verzet door. Uit een lintje dat rond een ontvangen pakje zat, haalde ze samen met een celgenoot dunne draadjes en met een achtergehouden naald borduurden ze berichten in de zomen van handdoeken. De handdoeken werden buiten het kamp gewassen door familie. Zij lazen de boodschappen en zo wist de familie dat het goed met haar ging en dat bij verhoor geen namen waren genoemd.

Op 10 mei 1944 werd Marie vrijgelaten. Bij die vrijlating slaagde ze erin een stuk van de gevangenisjurk met het door haar zo gehate nummer 0840 mee te nemen. Ze heeft de Duitsers nooit iets verteld. Kort na haar vrijlating werd ze gewaarschuwd dat ze in de gaten werd gehouden. Ze dook onder in Boxtel. Van daaruit ging ze naar Amsterdam, waar ze de hongerwinter meemaakte. Pas na de bevrijding kwam Marie terug in Zeeuws-Vlaanderen. Van de spannende tijd gedurende de Slag om de Schelde heeft ze totaal niets meegekregen.

Het verhaal van Marie Blommaart en de jurk is te zien in het Bevrijdingsmuseum. Tijdens de opening op 25 oktober stond ze met nog een paar andere getuigen bij hun eigen vitrine om het persoonlijke verhaal aan prinses Margriet te vertellen.

Janneke de Wit

Mbo-4-opleiding Specialist Restauratie van start

*Afbeelding
De leerlingen Specialist
Restauratie
Timmeren/Metselen
van dit schooljaar.*

Sinds 2017 bestaat er een opleiding mbo-4 Specialist Restauratie Timmeren/Metselen. Deze opleiding is dit schooljaar ook van start gegaan in Goes. De opleiding sluit goed aan op de keuzemodule Basis Restauratie op mbo-3-niveau, die sinds vorig jaar in Zeeland te volgen is.

De opleiding wordt gegeven op locaties waar voldoende leerlingen (minimaal vijftien) zich hebben aangemeld. Na de start in schooljaar 2017/2018 in Leiden, werd vorig schooljaar de cursus onder andere gegeven in Breda. Na een geslaagde lobby door Erfgoed Zeeland, ROP Zuidwest en Bouwmensen Scholing Zuid-West hebben de bouwbedrijven Boogert uit Oosterland, Leenhouts uit Oostburg, Van de Linde uit Goes en Schrijver uit 's-Gravenpolder voldoende mensen weten te motiveren om de opleiding naar Zeeland te kunnen halen. Ook de Provincie Zeeland maakt het (financieel) mogelijk dat de cursus in Zeeland gestart kan worden.

Op 26 september 2019 is de opleiding van start gegaan in de leslokalen van Bouwmensen

Zuid-West in Goes. De leerlingen zijn goed gemotiveerd en hebben er zin in. Zij investeren hun vrije tijd in een opleiding die hen een stap verder helpt in hun loopbaan. De opleiding omvat een wekelijks middag-/avondprogramma, daarnaast zullen thuis de nodige opdrachten gemaakt moeten worden.

ROP Zuidwest heeft er vertrouwen in dat de leerlingen na circa veertig lesweken hun diploma in ontvangst mogen nemen. Vervolgens kunnen de geleerde vaardigheden in de toekomst ingezet worden om het erfgoed in Zeeland met respect te renoveren en restaureren, waarbij borging van de historische waarden van de gebouwen uitgangspunt blijft.

Huizen op vlucht

Afbeelding
Woonhuis uit circa 1600-1650 met trapgevel 'op vlucht' in de Verrenieuwstraat in Zierikzee.

In met name de zeventiende eeuw was bouwen op vlucht vrij gangbaar in het westen van Nederland, ook in Zeeland. Er waren zelfs speciale stadsvoorschriften, waarin voorgeschreven werd hoeveel een gevel naar voren mocht hellen. De nog bestaande 'huizen op vlucht' zijn dus geen panden die aan het verzakken zijn; het zijn juist huizen waarvan de voorgevels volgens een slimme bouwconstructie duurzaam opgetrokken zijn.

Huizen waarvan de voorgevels opzettelijk naar voren hellen worden ook wel 'huizen op vlucht' genoemd. Over de reden van het bouwen op vlucht doen meerdere theorieën de ronde. Het zou voorkomen dat het muurwerk beschadigd zou raken bij het hijsen van goederen van en naar de zolderverdieping met de hijsbalk in de topgevel. Een andere theorie stelt dat door het overhellen van de voorgevel het pand voor een passant optisch groter en daarmee imposanter overkwam. De meest plausibele verklaring voor het bouwen op vlucht is het tegengaan van inregenen van met name het houtwerk van de voorgevel. De vele houten onderdelen, zoals de uitstekende balken van de verdiepingsvloer, de houten gevelgedeelten en het houten kozijnwerk met vaak veel

kostbaar glas-in-loodraamwerk waren nu eenmaal gevoelig voor aantasting door weersinvloeden.

Oorsprong

Het bouwen op vlucht was waarschijnlijk een afgeleide van de trapsgewijze gevelopbouw van middeleeuwse stadswoningen, die in houtskeletbouw met houten voorgevel waren opgetrokken. Bij deze houten woningen, uitgevoerd in vakwerk en opgevuld met leem of voorzien van een houten beplanking, stak elke verdieping iets uit boven de eronder gelegen verdieping. Het aanbrengen van deze overstekken binnen deze bouwwijze, die bekend staat als de uitkragende houtskelet-

constructie, was populair omdat met deze - bouwkundig vrij gemakkelijk uitvoerbare - bouwwijze de kwetsbare onderste gevelgedeelten werden beschermd tegen doorslag van regenwater. Bijkomend voordeel was dat, hoe bescheiden ook, een vergroting van het vloeroppervlak van de bovenverdiepingen realiseerbaar was. Vooral vanwege deze voordelen bleven houten gevels nog lang in zwang. In Middelburg werden de houten gevels pas in 1617 verboden.

Verbod houten nieuwbouw

Door allesverwoestende stadsbranden verboden stadsbesturen in de vijftiende en zestiende eeuw steeds meer houten nieuwbouw. Al die houten huizen met open haardvuren, en ingesmeerd met pek om ze waterdicht te maken, waren te brandgevoelig. Ook bij herstel van bestaande huizen eisten heel wat stadsbesturen dat houten onderdelen werden vervangen door bakstenen varianten. Deze nieuwe regelgeving maakte nieuwbouw en herstel van bestaande panden aanzienlijk duurder, waardoor veel eigenaren besloten een bestaand houten pand te voorzien van een stenen, hellende voorgevel. Bij behoud van de onderpui, die vaak buiten de nieuwe bouwvoorschriften gehouden werd, was vervanging

van de erboven gelegen houten geveldelen door stenen geveldelen alleen mogelijk bij panden met hoogstens twee verdiepingen. Door het gewicht van de bakstenen leende enkel de zware puibalk zich voor een halfsteense gevel. In andere gevallen werd het nieuwe concept van de hellende gevel bij volledige nieuwbouw toegepast.

Regulering

De vroegst bekende vermelding van het bouwen op vlucht is een Amsterdams voorschrift uit 1532, dat zowel op houten als stenen gevels betrekking had. Het was toen reeds een algemeen gebruik, dat gereguleerd moest worden door een maximale overhang vast te stellen. De oudst bekende gevels die op vlucht zijn gebouwd dateren ook uit de periode van het Amsterdamse voorschrift. Dit houdt niet in dat vóór 1500 niet op vlucht werd gebouwd; uit deze periode zijn nu eenmaal weinig gevels van woonhuizen bewaard gebleven. Vooral vanaf 1600 werd het bouwen op vlucht meer aan regels gebonden, met name bij nieuwbouw. Stadsbesturen kozen hierbij voor meer eenheid in het stadsbeeld, waarbij vaak een maximale overhang werd vastgesteld: een gangbare helling was 2,5 centimeter per opgaande meter. Het resultaat was een uitspringende gevel, waarvan de top voor

Afbeelding links

De enige bewaard gebleven houten gevel in het westen van Nederland, hier nog op zijn oorspronkelijke locatie als onderdeel van Huize Sint Pieter aan de Lange Delft in Middelburg rond 1880 | bron: Beeldbank Zeeuws Archief.

Afbeelding rechts

Zeventiende-eeuws pakhuys met trapgevel 'op vlucht' in de Meelstraat in Zierikzee.

Afbeelding

Duidelijk zichtbaar bij het zestiende-eeuwse laatgotische pand Karel V aan de Turfgrade in Goes is de overkraging van de verdiepingen op bogen, die op kraagstenen aan weerszijden van de vensters rusten.

de rooilijn uitstak. In sommige Hollandse steden moest de gehele voorgevel op vlucht staan, in Dordrecht en diverse Zeeuwse steden daarentegen komen ook voorbeelden voor waarbij de onderpui op de begane grond recht uitgevoerd is. Achtergevels staan overigens nooit op vlucht. Dit kan samenhangen met het feit dat glaspuien aan de achterzijde ontbreken.

Houten pui

De houten pui was een belangrijk element in de Hollandse en Zeeuwse huizenbouw, zowel voor woon- als winkelhuizen. Dit bouwkundige onderdeel was een overblijfsel van de houten voorgevels uit de middeleeuwen, die als bijzonder kenmerk hadden dat elke verdieping iets buiten het onderliggende geveldeel uitstak door gebruik te maken van horizontale balken die gesteund werden door consoles. Het voordeel van een houten pui was dat er veel openingen ten behoeve van deuren, vensters en luikopeningen aangebracht konden worden, zonder dat de constructie verzwakte. Vooral een groot glasoppervlak in het bovengedeelte van de pui was wenselijk, omdat het de voornaamste lichtbron van het voorhuis - vaak een werkruimte - was.

De wens voor een goede daglichttoetreding - en daarmee een omvangrijk glasoppervlak - op de begane grond was soms dermate groot, dat bij hoekhuizen de pui werd doorgetrokken tot in een gedeelte van de zijgevel of zelfs tot over de volle zijgevelbreedte. Door het aanbrengen van een

dergelijke 'omlopende pui' kreeg een hoekhuis een grotendeels houten onderstuk.

Bewaard gebleven

Er is in het westen van Nederland slechts één houten gevel bewaard gebleven, de laatmiddeleeuwse voorgevel van het voormalige huis Sint Pieter aan de Lange Delft in Middelburg. Deze houten gevel uit circa 1450 kreeg in 1888 een museale plaats aan de westzijde van het pand Wagenaarstraat 1, dat in datzelfde jaar in eigendom kwam van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Van de vele verdwenen houten gevels bestaan helaas geen tot weinig foto's of ander betrouwbaar beeldmateriaal. Daarentegen zijn van de huizen op vlucht en de bijbehorende voorgevels nog veel exemplaren bewaard gebleven, in de oude Hollandse binnensteden maar ook in de Zeeuwse. Zowel in (nagenoeg) authentieke verschijningsvorm, als in een moderner 'jasje' geeft het de inwoner én bezoeker een inkijkje in de bijzondere architectonische ontwikkeling van het Hollandse en Zeeuwse woonhuis in de zestiende en de zeventiende eeuw.

Marinus van Dintel

Verder lezen/bronnen

- R. Meischke, H.J. Zantkuijl en P.T.E.E. Rosenberg, 'Huizen in Nederland. Deel 3. Zeeland en Zuid-Holland'. Zwolle, Waanders Uitgevers, 1997.
- Jan Jehee, 'Winkelpuizen in Nederland. Ontwikkeling en architectuur'. Zwolle, WBOOKS, 2015.

Een kalebas van verre in een Vlissingse beerput

Afbeelding
Beschilderde uitheemse
kalebas, gevonden in
een Vlissingse beerput
aan het Bellamypark.
Datering 1600-1650 |
bron: ADC Archeo-
Projecten, Rapport 1675.

Soms komt een belangrijke archeologische vondst pas via een omweg aan het licht. Dat is ook het geval met een beschilderde kalebas van exotische herkomst, die jaren geleden gevonden is bij 'hobby-graafwerkzaamheden' in een oude beerput bij een pand aan het Bellamypark in Vlissingen.

De 'hobby-archeoloog' besluit na enkele jaren de zeldzame vondst aan een bekende archeoloog te schenken. Deze besluit op zijn beurt de kalebas nader te laten analyseren en erover te publiceren. Vervolgens draagt hij het object over aan de Walcherse Archeologische Dienst die op zijn beurt de kwetsbare vondst naar het Zeeuws Archeologisch Depot brengt. Daar ligt de vondst na al zijn omzwervingen het best op zijn plek. Graag zetten we het object hier in het spotlicht.

Het is in feite een halve kalebas die als een kommetje zal zijn gebruikt. Op basis van de beschildering moeten we aan Peru denken als land van herkomst. De determinatie is gedaan door S. Ostkamp in samenwerking met een specialist precolumbiaanse archeologie. De overige inhoud van de beerput, waarin de kalebas is gevonden, dateert uit de periode 1600-1650. De kalebas is een voor die periode uiterst zeldzaam object. Hoe komt deze exotische vondst nu in Vlissingen terecht?

Het begin van de zeventiende eeuw is een roerige tijd, waarin ook de West-Indische Compagnie (WIC) is opgericht voor met name handel van en naar het Caribische gebied en Zuid-Amerika. We zitten midden in de Tachtigjarige Oorlog en de Hollanders en Zeeuwen hebben hun pijlen

hoofdzakelijk gericht op de suikerplantages en zoutwinningsgebieden die zij veroveren op de Spanjaarden en de Portugezen. De grootste bron van inkomsten voor de Spanjaarden echter zijn de zilvermijnen in Peru en Mexico. Deze liggen ver landinwaarts en zijn daardoor geen gemakkelijke prooi voor de WIC. Zij wil haar vingers niet branden aan een gevaarlijke expeditie over land en besluit zich te richten op de kaapvaart om zo de Spanjaarden dwars te liggen. Het meest bekende voorbeeld hiervan is natuurlijk de verovering van de zilvervloot door Piet Heyn. De kaapvaart is in tijden van oorlog toegestaan en wordt dan ook gretig toegepast, niet alleen door de grotere compagnieën, maar ook door particulieren. Vooral Vlissingen is in deze tijd de thuishaven van vele particuliere kaapvaarders. Het is dan ook goed voorstelbaar dat de Peruaanse kalebas tijdens een kaapvaart op de Spanjaarden is buitgemaakt en zo in een Vlissingse beerput terecht is gekomen.

Bernard Meijlink
Walcherse Archeologische Dienst

Bronnen

- Ostkamp, S., E. Jacobs en J. Vandevelde (red.), *De Haven van Arnemuiden - Het archeologisch onderzoek aan de Clasiinastraat*. ADC Rapport 1675, Amersfoort, 2012.
- Den Heijer, H., *De Geschiedenis van de WIC*. Zutphen, 2002.
- Druenen, P. van, Vissers, Kapers, Arbeiders - *Vlissingen 700 jaar stadsrechten*. Vlissingen, 2015.

Trots op mijn monument

Een schoorsteen in het water met een raampje

Kees Slager, Zeeuws journalist en schrijver, woont al enkele jaren in het voormalige stoomgemaal Oosterschelde in Poortvliet. Het gemaal dat rijksmonument is sinds 2004 staat op een idyllische plek, aan Kees' geliefde Oosterschelde. Hij wil er nooit meer weg.

Met een lekker kopje koffie met gestoomde melk schuif ik aan de werktafel van Kees Slager aan. Voor ik kan vragen hoe iemand op het idee komt om in een stoomgemaal te gaan wonen, opent Kees een doos met documenten. Trots vertelt hij dat deze doos op elke monumentendag op de tafel komt. Die ligt dan vol met dingetjes die met de geschiedenis van het gemaal te maken hebben. Elk jaar stelt hij zijn monument immers open op de Open Monumentendag. In de doos steekt archiefmateriaal: "Het is een voordeel als je in een gemaal gaat wonen, want dat is gebouwd door een waterschap, en die hebben een archief, waarin van alles bewaard wordt. Ik weet nu wie de schoorsteen heeft gebouwd, ik heb zelfs de vrachtbrief van de schipper die de stenen heeft aangevoerd en het woedende telegram van de ingenieur: "Schoorsteenbouwer nog niet gearriveerd; hoe moet dat?" Uit weer andere documenten bleek dat de schoorsteen drie weken later wel af was. Er zijn ook bouwtekeningen, foto's van vroeger, ... Met plezier leest Kees een en ander voor. De trots is op zijn gezicht te zien, hoewel hij alle documenten wellicht uit het hoofd kent na al die jaren. Een echte verzamelaar is Kees, van allerlei vormen van (immaterieel) erfgoed eigenlijk.

Plan tot afbraak

Toen Kees het gemaal kocht, zag het er slecht uit. Het is eigenlijk een wonder dat het er nog staat. Het waterschap was van plan het af te breken. Willem Heijbroek van Erfgoedvereniging Heemschut heeft het waterschap echter zover

gekreken dat het gemaal voor 5.000 gulden aan de vader van de vorige eigenaar werd overgelaten met als enige voorwaarde dat het dak gerepareerd zou worden. En zo geschiedde.

Zijn grote droom

Maar hoe komt Kees Slager hier uiteindelijk terecht? Kees is geboren op Tholen en woonde er achttien jaar voor hij overal in Nederland terechtkwam als journalist en radiomaker. Als radiomaker keerde hij terug naar Zeeland, naar de Zak van Zuid-Beveland, want hij moest in de omgeving van Goes wonen om zijn reportages te kunnen doorsturen. Het bleef zijn grote droom om aan de Oosterschelde te wonen. Of dat op Zuid-Beveland of Tholen was maakte hem niet zoveel uit, maar de Oosterschelde wel. Hij heeft iets met de Oosterschelde, hij is er opgegroeid, leerde er zwemmen en nog veel meer.

Hij twijfelde geen ogenblik toen zijn zus, de buurvrouw van het stoomgemaal, hem in 2002 belde met de mededeling dat haar buurman vertrok. Zijn zus wist dat hij 'stikjaloers' was op haar woning aan de Oosterschelde. Hij gaf zijn zus opdracht de buurman onmiddellijk te vertellen dat hij het wou kopen. Samen met hem waren er echter nog dertien gegadigden, maar als broer van de buurvrouw had hij misschien wel een streepje voor. En zo werd hij de nieuwe eigenaar in 2003.

Hij kwam er wonen in 2004, krabde zich even in de haren en vroeg zich af waar hij zou beginnen.

Afbeelding

De drie onderdelen van het stoomgemaal in Poortvliet, vlnr de schoorsteen, het stoomgemaal en het machinistenhuis | portret- en overzichtsfoto Mieke Wijnen Fotografie.

Er waren voldoende mogelijkheden om er iets moois van te maken. Hij diende een aanvraag in om het stoomgemaal te laten erkennen als rijksmonument, waardoor hij een goedkopere restauratiehypothek kon krijgen. Kees ziet vooral de voordelen van wonen in een monument.

Het gemaal bestaat uit drie onderdelen: het machinistenhuis, het stoomgemaal met daarin ketelhuis en machinekamer en de schoorsteen. Uiteindelijk duurde het vijf jaar om het hele complex te restaureren. Hij woont in het machinistenhuis. Het lijkt wel de toren van Pisa want het staat 22 centimeter uit het lood, wat door dubbele vloeren gehalveerd werd, maar iemand die het niet gewend is, voelt het verschil wel goed. Terwijl de woning gerestaureerd werd, woonde hij in het stoomgemaal, waar hij nu zijn ruime werkkamer heeft en een studio waar familie of vrienden kunnen logeren.

“Een idyllische plek in en aan de Oosterschelde”

Unieke schoorsteen

Het laatste onderdeel is de schoorsteen of de pijp, 25 meter hoog. Kees huilt als iemand het woord *toren* durft te gebruiken! Ooit waren er in Zeeland

acht stoomgemalen, maar het gemaal van Kees is het enige waarvan de schoorsteen nog overeind staat. En in heel Nederland is het de enige die in het water staat. Uniek, want er was geen ruimte om hem op het land te zetten. Maar toch was dit wellicht niet uniek genoeg geweest om hem van de ondergang te redden. Wat wel meespeelde is dat er in die schoorsteenpijp helemaal bovenaan een raampje is gemaakt waar een lantaarn is geplaatst die op de Oosterschelde scheen. De schoorsteen functioneerde als het ware een tijdlang als een soort vuurtoren, een lichtbaken voor de scheepvaart en werd daarom dertig jaar lang in erfpacht gegeven aan de Dienst Bebakening en Betonning als geleidelicht. En daardoor is hij er nog steeds. Samen met de echte vuurtoren zorgde het licht ervoor dat de schepen voldoende zicht hadden. Bij de oude Zeeuwse en Brabantse schippers wordt hij het licht van Strijenham genoemd, of het licht van Strieën. Omdat de lantaarn ook wel eens vervangen moest worden, is er binnen in de schoorsteen ook een trap. Bij de restauratie van de schoorsteen hebben ze bovenaan een luik gemaakt. Kees kan nu boven op zijn schoorsteen zitten en genieten van het moois rondom hem. En uiteraard is hij als trotse bezitter van deze unieke schoorsteen ook lid van de Stichting Fabrieksschoorstenen (STIF).

Passie voor erfgoed

Kees is een echt erfgoedmens. Dat blijkt ook uit de boeken die hij heeft geschreven. Het verhaal achter de geschiedenis van Zeeland, achter de

Afbeelding links

In de unieke schoorsteen is een trap aangebracht om het 'licht van Strieën', een lantaarn die vroeger voor schippers over de Oosterschelde scheen, te kunnen vervangen.

Afbeelding rechts

Via een luik bovenin klimt Kees boven op de pijp om te genieten van het weidse uitzicht | foto's Kees Slager.

mens is voor hem altijd belangrijk geweest. Hij heeft van zijn erfgoedpassie ook zijn werk gemaakt. Al in 1984 introduceerde hij *oral history* op de radio. Hij had over de landarbeiders geschreven en de gesprekken op band aan het Zeeuws Documentatiecentrum geschonken. De toenmalige archivaris Wim Helm noemde de verzameling geluidsopnames indrukwekkender dan het boek. "Echt voor de radio", zei hij. Het idee was geboren, Kees diende een plan in en kon zo het programma Het Spoor Terug op de zender krijgen. "Het programma bestaat nog altijd als onderdeel van het zondagsprogramma OVT en is nog elke week te beluisteren." De boer op en menseninterviewen, dat deed hij als het mogelijk was vaak in dialect. Handig om binnen te komen en vertrouwen te scheppen. De kans is groot dat ze je daarna nog eens willen te woord staan. Hij heeft zijn werk heel graag gedaan - eerst als journalist, later bij de radio en nu als schrijver. Zijn laatste boek gaat over Tholen, zijn eiland. Hij deed en doet het allemaal met veel passie. "Ik heb in mijn leven geluk gehad en ik heb ook weer geluk dat ik dit gemaal te pakken heb gekregen."

Niet alleen Kees is trots op zijn monument, het hele eiland is er trots op! Mensen vinden het fijn dat het in de oude staat hersteld is. Kees eindigt met de woorden: "Ik voel me hier helemaal gelukkig, ik wil hier niet meer weg. Het huis heeft wat vervelende trappen en dat kan op termijn moeilijk worden. Maar ook het ketelhuis biedt mogelijkheden als het trappenlopen moeilijk wordt. Met die ruimte is ook echt van alles mogelijk." Er is wel veel onderhoud aan het

gemaal. Het zout vreet aan het huis, en er moet dus veel vaker geverfd worden en dat kost wel wat. Maar ... je moet er iets voor over hebben om in een monument te wonen in zo'n omgeving. Drie zussen wonen ook op het eiland, de andere in zijn oude huis op Zuid-Beveland: "Ik ben hier in een warm nest terechtgekomen", zegt hij. "In de zomer zwemmen we met de hele familie dagelijks in de Oosterschelde, het mooiste water van Nederland en dan eindigen we op mijn terras met een wijntje, genietend van het moois dat deze idyllische plek te bieden heeft."

Ben jij ook zo'n trotse monumenteigenaar?

Laat het de redactie weten!

Wil jij je verhaal delen met de andere lezers van *Zeeuws Erfgoed*, neem dan contact op met de redactie: zeeuws erfgoed@erfgoedzeeland.nl.

Abonnees van de Monumentenwacht die aan de interviewreeks deelnemen, ontvangen voor hun medewerking de professionele portret- en detailfoto die bij hun verhaal worden afgebeeld.

Cultuurhistorische waarden in gevaar door ‘verkeerde’ registerinschrijving

*Afbeelding
Sfeerimpressie van
kasteel Sint-Maartens-
dijk | bron: Bert Zwikker.*

Het oude dertiende-eeuwse slot van Sint Maartensdijk op Tholen loopt gevaar. De randen van het eiland waarbinnen de resten zich bevinden, kalven langzaam maar zeker af. De funderingen die daar al eeuwen geconserveerd liggen, komen daarmee bloot te liggen en worden een speelbal van het water. Consolideringsmaatregelen en een archeologische nulmeting zijn dringend gewenst. Maar formeel zijn beide niet aan de orde, aangezien het een bouwkundig monument betreft.

De bevoegde ambtenaar voor monumenten zag zichzelf in een spagaat gedwongen en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) wenste niet te adviseren over de archeologie in deze kwestie, omdat het geen archeologisch maar een bouwkundig rijksmonument is waarbij toezicht, handhaving en vergunningverlening bij de gemeente was belegd. Het gevolg hiervan was 'ruis' in de procedure en extra tijd voordat er maatregelen genomen konden worden. In Goes is enkele jaren geleden het veertiende-eeuwse stadsslot weer ontwikkeld. Aangezien het hier geen archeologisch maar een bouwkundig monument betreft, was ook hier sprake van een situatie met de nodige onduidelijkheid: "Wat rekenen we tot archeologie en wat tot bouwhistorie?". Het gevolg is dat gedurende het proces (te) forse ingrepen hebben plaatsvonden in

de bouwhistorie omdat ze werden gezien als archeologie en niet als bouwhistorie.

De problematiek van een 'verkeerd' of eenzijdig ingeschreven monument in een nutshell.

Wie niet beter weet, zou in Sint-Maartensdijk geen kasteelstadje herkennen. De restanten van het van oorsprong dertiende-eeuwse kasteel liggen nagenoeg volledig onder de grond van het oude kasteelterrein, begrensd door de nog bestaande en herkenbare slotgracht. Midden op het terrein is in de jaren zestig van de twintigste eeuw een bungalow gebouwd. De registeromschrijving van dit in 1975 ingeschreven 'bouwkundige' rijksmonument luidt: "Omgracht terrein van het voormalige kasteel" (binnen de hoofdcategorie 'Kastelen, landhuizen en parken'). Bijna een jaar geleden kwam de eerste melding

vanuit de bevolking binnen, waarbij werd gewezen op (afkalvend) muurwerk van het oude slot door weer- en waterinvloeden. Delen van het muurwerk van het voormalige slot waren zelfs bloot komen te liggen in de sloot. De paaltjes van de oeverbeschoeiing uit 1960 geven duidelijk aan dat de oever is afgekalfd, met minimaal een halve tot maximaal één meter. De eerste plannen tot acties van zich verantwoordelijk voelende medewerkers van de gemeente Tholen liepen vast op dit administratieve probleem. Bijkomend probleem was dat niet duidelijk is wie in dit geval de verstoorder is en dat het bovendien geen vergunningsplichtige 'activiteit' was. Afweging van een aantal factoren maakte duidelijk dat het afkalven van de oevers zeer waarschijnlijk het gevolg is van de aanleg van een afwateringsinstallatie door de gemeente (net buiten de grenzen van het monument) en de tijd. Hierdoor is het water sneller gaan stromen en is het verval - dat al in gang gezet was - versneld.

Categorieën monumenten

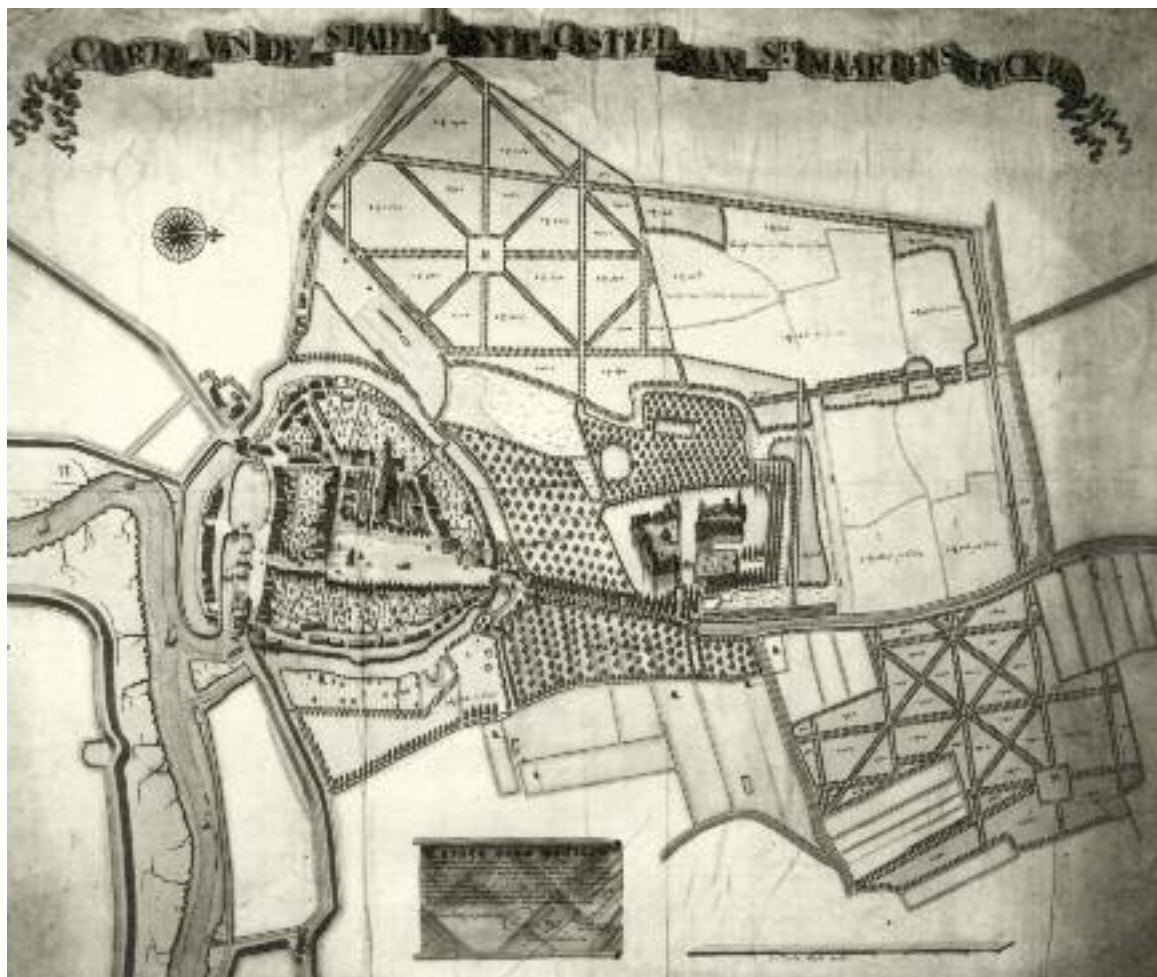
Het Rijksmonumentenregister kent van oudsher twee verschillende monumentinschrijvingen: bouwkundig monumenten óf archeologisch monumenten. Dit verschil stamt nog uit de tijd dat er twee rijksdiensten waren voor cultureel erfgoed: een Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ, sinds 1946) en een Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB, idem). Beide rijksdiensten zijn in 2006 gefuseerd, sinds 2009 onder de naam RCE. Ondanks de fusie en de integrale werkwijze, kunnen er onverkwikkelijke situaties ontstaan door de 'verkeerde' of eenzijdige notatie van een monument in het Rijksmonumentenregister. Want de verschillen tussen beide categorieën inschrijving zijn van oudsher groot. Met de decentralisatie van de monumentenzorg (Monumentenwet 1988) werd de bevoegdheid voor vergunningverlening gedecentraliseerd naar de gemeenten, die op basis van adviezen van Rijk (RDMZ), Gemeentelijke Monumentencommissie en Provincie (in geval van buitengebied) een monumentenvergunning konden afgeven voor wijzigingen aan het monument. Ook bestaat er een uitgebreid subsidiestelsel voor onderhoud en/of restauratie. Archeologische rijksmonumenten kenden een heel ander regime. Vanwege het gebrek aan beleid en kennis bij de gemeenten hadden de provincies een grote stem in het archeologiebeleid en werden vergunningen voor archeologische rijksmonumenten verleend door het Rijk (de toenmalige ROB). Daarbij bestond er geen subsidiestelsel zoals bij bouwkundige

monumenten. Hierin is veel veranderd met het van kracht worden van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg (WAMZ 2006, ter implementatie van het Verdrag van Valletta). Gemeenten werden verantwoordelijk voor het archeologiebeleid en terreinen van bijzondere waarden, zijnde geen rijksmonumenten. Naar aanleiding hiervan haalden veel gemeenten archeologische kennis in huis. Ook bestaan er sinds 2011 subsidiemogelijkheden voor de instandhouding van archeologische monumenten.

Grofweg zou gesteld kunnen worden dat het maaiveldniveau beslissend was voor de aanwijzing. Onder het maaiveld archeologie, boven het maaiveld - want zichtbaar - bouwkundig. Toch zijn de begrippen archeologisch en bouwkundig monument nooit zo exact omschreven. Ook in het buitenland wordt aan (zeer) oude bovengrondse zaken regelmatig het predicaat 'archeologisch' toegekend, terwijl het feitelijk om gebouwde monumenten gaat. Denk daarbij aan de Egyptische piramiden of de Indiase Taj Mahal. In Nederland is juist in het 'grijze' middengebied, bij objecten met zowel een ondergrondse als bovengrondse component, het dubbeltje soms de ene en soms de andere kant opgevallen, met alle consequenties van dien. Op grond van artikel 3.4.1 van de Erfgoedwet kan de Minister ambtshalve wijzigingen aanbrengen in het Rijksmonumentenregister. Als er een wil is, moet het mogelijk zijn een categorie-aanduiding te wijzigen, maar makkelijk is dit niet.

Integraliteit van advisering

Zoals boven beschreven kende Goes ook een dergelijke onduidelijke situatie als in Sint-Maartensdijk. Deze werkte echter anders uit. In de binnenstad bevonden zich de resten van het veertiende-eeuwse Slot Oostende. In het Rijksmonumentenregister stond het slot sinds 1974 ingeschreven als een bouwkundig monument, voorzien van de volgende summiere redengevende omschrijving: "Gebouw, waarin zich enkele overblijfselen bevinden van het voormalig Slot Oostende, met name een waarschijnlijk veertiende-eeuwse kelder". Nadat de gemeente eigenaar werd van het gebouw waarin het voormalige slot was opgenomen, werd besloten tot bouwhistorisch onderzoek van het pand, om te onderzoeken welke delen van het pand behoudenswaardig waren. Het vermoeden bestond namelijk dat er meer cultuurhistorische waarden aanwezig waren dan alleen de genoemde kelderrestanten. Dit initiële vermoeden bleek juist: uit een eerste bouwhistorische

Afbeelding

Plattegrond van de stad en het kasteel Sint-Maartensdijk anno 1696 | bron: Nationaal Archief, Den Haag.

verkenning bleek dat er binnen het gebouw meerdere bouwdelen van het voormalige kasteel of fragmenten daarvan aanwezig zijn, soms zelfs tot aan de tweede bouwlaag aan toe.

Veel van de bouwdelen, waaronder een bouwvalige twintigste-eeuwse bioscoop, een negentiende-eeuwse aanbouw en een achttiende-eeuwse aanbouw die hoorde bij een voormalige herberg, waren in principe rijp voor de sloop. Na een zoektocht van jaren meldde zich een partij om op die locatie een horecaconcept te ontwikkelen, op basis van het voormalige slot dat ook vele eeuwen een functie als herberg heeft gehad. De behouden muurresten van het slot in de bestaande - te slopen - gebouwen, zouden daarbij zoveel mogelijk gespaard blijven, evenals de andere gedocumenteerde en eventueel nog aan te treffen overblijfselen. Het slot is dan ook in de loop van meerdere eeuwen tot stand gekomen, waarbij het oudste deel een beschermde status kreeg (en zodoende behouden bleef), maar de andere, jongere delen minder goed gedocumenteerd werden.

Het probleem met de registeromschrijving in dit geval was dat de RCE de bevoegdheid had te adviseren over het opgaande muurwerk van het rijksmonument en eventueel de in het register genoemde kelder, maar niet over de

archeologische ondergrond van het slot. Dit was immers geen rijksmonumentaal onderdeel, maar viel vanwege de WAMZ onder de gemeentelijke bevoegdheid. De RCE was dus nimmer in staat om een integraal advies uit te brengen en te sturen op de bouwhistorische resten die bij het archeologisch onderzoek tijdens het proces van sloop en nieuwbouw werden aangetroffen. Hier wringt de schoen. De RCE heeft maar partieel geadviseerd, waar de unieke waarden van dit voormalige stadskasteel bij uitstek een kans voor een integrale benadering boden. De samenhang tussen archeologie, bouwhistorie en bouwkunde had daarbij centraal moeten staan. Nu bleek bouwhistorie vooral een sluitpost, waarbij het onderzoek werd opgeleverd toen de bestemming al was gerealiseerd. Hoewel de RCE strikt formeel gehandeld heeft, toont de sectorale advisering de zwakte aan van de beperkte registeromschrijving en de te beperkte kaders waarbinnen de consultants van de RCE zich nadien konden bewegen. Daarbij moet nog opgemerkt worden dat de gemeente meer afwegingskaders heeft dan de RCE om rekening mee te houden bij het (her-)ontwikkelen van een locatie. Want ook het economisch belang van de locatie en de betrokken ontwikkelaars worden hierin betrokken. In het geval van Slot Oostende had het immers al lang geduurd om een ontwikkelaar bereid te vinden op deze plek te investeren. Toen de vloer

Afbeelding
Exterieur Slot Oostende,
Goes | foto David Koren.

van de (bouwkundig beschermde) kelder met gotische gewelven werd verlaagd, bleek dit bouwkundig geen probleem en kon de gemeente - zijnde verantwoordelijk voor de archeologische ondergrond - beslissen over de waarden van de onderliggende zaken. Door het belang van de ontwikkelende partij om een 'harde deadline' het horecaconcept 'op tijd' te kunnen openen, zijn alle afwegingskaders samen afgewogen en daarbij heeft het belang van het cultureel erfgoed niet altijd geprevaleerd.

Het resultaat is overigens vooral positief. Er zijn bijzondere restanten van het slot behouden gebleven en beleefbaar gemaakt, daar waar anders - over een aantal jaar - het gehele 'rijksmonument' (kelder en muurrestanten) in elkaar zou zijn gestort. Daarbij heeft Goes een belangrijk element in haar historie kunnen behouden en een centrale plek in de stad kunnen geven. Bovendien heeft de plek een functie die aansluit op de eeuwenlange geschiedenis van het slot.

Het zou de zorg voor cultureel erfgoed ten goede komen als het oude 'verkokerde denken' ten aanzien van de categorie waarin een monument valt verdwijnt en er integraal naar de waarden wordt gekeken. De komende Omgevingswet lijkt hier beter in te voorzien omdat hierbij ook de contextuele- of omgevingswaarden worden genoemd als afwegingsgrond voor een Omgevingsvergunning. Ook zou er minder in procedures, maar meer in oplossingen moeten worden gedacht. Beter zou het zijn als de gemeente eerst onderzoekt wat de verstoring is, waar deze vandaan komt en vervolgens zelf een (archeologische) nulmeting zou laten uitvoeren.

Daarna zou in gezamenlijkheid kunnen worden gewerkt aan een plan voor herstel, met draagvlak bij de eigenaar op wiens terrein de muurresten zijn gelegen.

Bij een belangrijk monument als het stadsslot van Goes kan het niet zo zijn dat er vanuit het Rijk alleen maar over één aspect wordt geadviseerd, terwijl een minstens even belangrijk ander aspect door de wijze van inschrijving in het Rijksregister niet onder de adviesbevoegdheid van het Rijk valt. Feitelijk hebben alle monumenten meerdere componenten waarmee rekening gehouden dient te worden. De meeste bouwkundige monumenten hebben immers een archeologische ondergrond, zoals archeologische monumenten een bovengrond hebben. Bovendien hebben alle monumenten een ruimtelijke context.

Conclusie

Een 'modernisering' van het Rijksmonumentenregister zou om meerdere redenen wenselijk zijn, maar op z'n minst zou de categorisering van monumenten volledig moeten zijn. Als er ten aanzien hiervan tekortkomingen worden gesignaleerd, zouden deze vanuit pragmatische overwegingen snel gemuteerd moeten kunnen worden als een situatie met bijvoorbeeld een externe bedreiging (waterstand, Sint-Maartensdijk) of een herontwikkeling (Goes) daar om vraagt. Aanvullend hierop constateren we dat adviezen voor rijksmonumenten bij voorkeur integraal opgesteld zouden moeten worden. De naam van Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed impliceert een integraliteit die het door - op zich zelf - logische erfenissen uit het verleden, nog niet in alle gevallen volledig waarmaakt. Maar verlies van cultuurhistorische waarden door louter een verkeerde of te eenzijdige inschrijving in het Rijksmonumentenregister én een sectorale benadering waar juist integraliteit op z'n plaats zou zijn, valt nog maar moeilijk uit te leggen in een tijd waarin juist het spectrum van afweging en advisering nog verder wordt verbreed.

David Koren en Karel-Jan Kerckhaert

Bronnen

- De Klerk, F. de en K.J. Kerckhaert, 'Slot Oostende in Goes, de onderste steen boven'. In: *Nehalennia. Archeologie, cultuurhistorie, streektaal en volkscultuur van Zeeland en Goeree-Overflakkee*. Aflevering 195, lente 2017.
- Renaud, J.G.N., 'Het kasteel Sint Maartensdijk'. In: *Bulletin KNOB*, 1967.
- Algemeen Rijksarchief, *Plattegrond Sint Maartensdijk en kasteel* door C. de Bye en C. Heron, 1696. Inventnr: 3444.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Handhaving en preventie op archeologische monumenten*, 2015.
- www.zeeuwseankers.nl
- www.kasteleninnederland.nl

Afbeelding
Westkapelle geïnvandeerd,
20 oktober 1944 |
bron: Royal Marines
Museum.

Slag om de Schelde

Vluchten voor de bommen

"Verlaat de eilanden of indien dat niet mogelijk is, verhuist dan *onmiddellijk* met uwe families naar een veilige plaats op de eilanden", stond er te lezen op strooibiljetten die op 2 oktober 1944 uit twee geallieerde vliegtuigen boven Walcheren vielen. Vertrekken was geen optie, aangezien Walcheren alleen via de zwaar beschoten Sloedam verlaten kon worden en de Duitsers dit verboden. In de middag van 3 oktober vielen de eerste bommen. Feitelijk bedoeld om grote gaten in de zeedijk te slaan om het land erachter onder water te zetten, kwamen de bommen te ver naar het noorden terecht en werd een groot deel van Westkapelle verwoest. Een vluchtende inwoner, toen nog kind, vertelt:

"Roenkende motoren, dat is wat of me ore. As een zwerm bieën zie me de bommewêrpers komme. Me bin net op famieljebezoek in 't Bartstraetje. Vôôder was stêênzetter van beroep en ie ôô nie meer ahôo dan lêêgere schôôle, meh ie zei tegen ons: 'Wat of er ôôk gebeurt, â me mekandere kwietraeke dan gae me nih d'n toren. Dien gebruuze ze as oriëntatiepunt en die zuh ze niet bombardere.' Een onverstandig 'arde klap en nog één. Me vlieëge om de pôten te breken weg. Gauw achter een muurtje om te schulen, meh moeder roept: 'Nih d'n toren, dih verzaemele me.' Doenker as de nacht deur ôôl dat stof van de bommen, dat is moeilijk oriëntere. Tegaere mee m'n zusje en broertje renne me deur de straete. Geschrêuw en gejuul, wat een kakafonie!

Dih lôopt er één mee een mee slik besmeurd persôon op z'n rik. Dien zah weh uut het puun ered wizze. Zou 't een man of een vraauwe wizze, gin idee wan het enige wat of 'k zieë is het ôôgwit. Eindelijk bie d'n toren. Vôôder, moeder, m'n broertje en m'n zusje. Me bin compleet. Pff, dat was op 't nippertje. 'Gauw in die dulleve', roept vôôder, 'dih zitte me veilig voh de schêrven'. Me zieë dat er bie moeder een gat in d'r keuzen zit. Op pad nih d'n toren is d'r een schêrve dwas deurene egae. Wat een klappen, een bitje nieuwsgierig kieke 'k toch even over 't randje. Een explosie blaest het dek van een huis, brokken klei zo grôôt as een autobus vliege deur de lucht. 'Kop nih benee', roept vôôder. Betrapt en verschrokke. trokke 'k gauw m'n ôôd in. Nae een paer uren 'oudt 't eindelijk op.

Dan zie me ongedierte vobbie komme. Rotten, muzen en knienen. 'D'n diek is deur, 't waeter komt, me moete 'ier. weg', roept vôôder. Me gae de kant van Aegtekêrke op. Bie een 'ofje zwooit een boerevraauwe nih ons. Ah je wille, dan kunne je in de schuure op 't dilt slaepe. Mee niks dan allêene ons goed an ons lief, meh weh tegaere brochte me dih de nacht deur." (Eigen spelling.)

Ivo van Beekhuizen
Polderhuis Westkapelle

Een bijzondere dag voor iedereen

Afbeelding

De nationale opening van het jubileumjaar 75 Jaar Vrijheid op 31 augustus in Terneuzen trok grote belangstelling | bron: Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Onder het toezicht van duizenden toeschouwers, koning Willem-Alexander en koningin Máxima, koning Filip en koningin Mathilde van België én veteranen uit de landen die ons in 1944 en 1945 hebben bevrijd, is het jubileumjaar 75 Jaar Vrijheid op 31 augustus 2019 in Terneuzen geopend.

Met een slag op een historische belboei werd het jubileumjaar 75 Jaar Vrijheid officieel geopend door koning Willem-Alexander. Tijdens deze nationale start werd de vrijheid gevierd. Maar er was ook nadrukkelijk aandacht voor de ongekende strijd in Zeeland en het westen van Noord-Brabant in 1944 tegen de Duitse bezetting, die de geschiedenis in zou gaan als de Slag om de Schelde.

De Slag om de Schelde wordt wel gekenmerkt als een 'vergeten' slag, een strijd die in de schaduw staat van de veel bekendere Slag om Arnhem. Nochtans is het een slag met grote betekenis voor het verloop van de Tweede Wereldoorlog, met grote verliezen onder militairen en burgers. In het boek *Terrible Victory* van Mark Zuehlke verzucht de Canadese luitenant Hayward hartgrondig: "Die Schelde was een hel op aarde."

Bezoekers uit heel Nederland en verschillende hoogwaardigheidsbekleders uit binnen- en buitenland waren aanwezig in Terneuzen. Speciale gasten waren de veteranen die betrokken waren bij de bevrijding van Zuid-Nederland. In historische voertuigen werden ze naar het podium aan de Westerschelde gereden, waar ze persoonlijk werden ontvangen door het Nederlandse en Belgische vorstenpaar. Daarvoor werd in een theaterprogramma uitgebreid stilgestaan bij 75 jaar vrijheid en de Slag om de Schelde. Minister-president Rutte en gouverneur-generaal Payette van Canada hielden hier een toespraak.

Op het Vrijheidsplein aan de Schelde waren optredens van verschillende artiesten. Er was een vlootparade en historische vliegtuigen vlogen over tijdens het programma. Er was ook grote belangstelling voor de Vrijheidsboulevard. In zeecontainers werd hier het verhaal van de Slag om de Schelde en de bevrijding van Zuid-Nederland in woord en beeld verteld.

Door deze geslaagde viering is de Slag om de Schelde bij jong en oud weer iets bekender geworden. Deze cruciale slag verdient een eerlijke plaats in de vaderlandse geschiedenis. In de eerste plaats als eerbewijs aan al die militairen die gestreden hebben voor onze vrijheid. In de tweede plaats om lessen te trekken uit het verleden. De Tweede Wereldoorlog was niet alleen een strijd tegen tirannie en onderdrukking, maar vooral ook een strijd vóór het herstel en de ontwikkeling van een vrije en democratische rechtsstaat en vóór een samenleving gebaseerd op fundamentele vrijheden.

Aandacht voor vrijheid en bevrijding blijft belangrijk. Bijna dagelijks zien we beelden van vervolging, oorlogen, aanslagen en miljoenen mensen die op de vlucht zijn voor geweld, wanhopig op zoek naar veiligheid en vrijheid. Dit leert ons één ding: vrijheid is nooit vanzelfsprekend.

Leonard van den Berge
Provincie Zeeland

Verdronken Land van Zuid-Beveland

Afbeelding

Excursie naar Tolsende,
georganiseerd door
Erfgoed Zeeland in
samenwerking met het
OosterscheldeMuseum.

Het grondgebied van Zuid-Beveland had in de middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd regelmatig te lijden van overstromingen tijdens stormvloeden. Uit historische bronnen zijn diverse rampzalige stormvloeden bekend, zoals die uit 1134, de Sint-Elisabethsvloeden van 1404 en 1421 en 'Sint Felix quade saterdach' uit 1530. Zeeland telt door al die middeleeuwse stormvloeden ongeveer tweehonderd verdronken dorpen.

Dit bleek bij een recente inventarisatie in opdracht van de Provincie Zeeland. De verdronken dorpen bevinden zich voornamelijk in het westelijke en centrale gedeelte van Zeeuws-Vlaanderen, op Noord- en Zuid-Beveland en in het zuiden van Schouwen. Op Zuid-Beveland liggen ze gegroepeerd in het zuidwestelijke en oostelijke deel.

Het Verdronken Land van Zuid-Beveland, dat zich in de huidige Oosterschelde bevindt, ontstond tijdens de Sint-Felixvloed op 5 november 1530. De dijken begaven het en grote stukken land en dorpen gingen verloren.

De overstromingen zijn mede veroorzaakt door een bodemdaling vanwege het afgraven van het veen voor zout en brandstof, maar ook de slechte opbouw en verwaarlozing van de dijken zijn belangrijke factoren geweest. Na deze ramp probeerde men de dijken weer te herstellen, maar na een nieuwe stormvloed precies twee jaar later

moest men de pogingen definitief staken. De verdronken dorpen zijn niet opnieuw ingepolderd. In dit grote gebied lagen veertien kerkdorpen en iets ten noordoosten ervan, vlak onder het eiland Tholen, lag de stad Reimerswaal, die een eeuw later voorgoed van de kaart verdween. De resten van deze stad bevinden zich tegenwoordig onder het slik en onder de Oesterdam. Van de eens zo roemrijke stad is tegenwoordig vrijwel niets meer te zien.

Van de verdronken dorpen in het Verdronken Land van Zuid-Beveland zijn er twee, waarvan de archeologische resten tweemaal per etmaal tijdens laag water wel waarneembaar zijn. Het zijn de dorpen Nieuwlande en Tolsende. Beide dorpen liggen op de slikken dicht bij de huidige dijk. Sinds 2015 organiseert Erfgoed Zeeland in samenwerking met het OosterscheldeMuseum in Yerseke jaarlijks enkele excursies voor een breed publiek om de resten te bezoeken. De belangstelling hiervoor is zeer groot.

Voor dergelijke excursies is evenwel een vergunning vereist, want het Verdrongen Land van Zuid-Beveland is een Natura 2000-gebied en voor de twee dorpen geldt dus een betredingsverbod. De genoemde dorpen zijn bovendien archeologische monumenten met een hoge archeologische waarde, waarin niet mag worden gegraven.

Tolsende

Tolsende is gesticht in de twaalfde eeuw, na het begin van de bedijkingen in Zeeland. De bedijkingen zijn uitgevoerd door de abdij van Ter Doest na de zware stormvloed van 1134. De parochie bestond uit Tolsende-binnen en Tolsende-buiten, respectievelijk binnendijs en nog buitendijs gelegen. De kerk van Tolsende stond in Tolsende-binnen, ten westen van de eerste dijk die Tolsende-binnen van Tolsende-buiten scheidde. Tolsende-buiten werd ook wel de Polder genoemd, waarin later het gehucht Kapeldorp ontstond.

Wat er van Tolsende nu nog te zien is, zijn bakstenen funderingen van de gebouwen en los vondstmateriaal, zoals aardewerk- en botfragmenten. Het aardewerk dateert voornamelijk uit de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw. Tijdens een globale waardering van het archeologisch monument in 2004 zijn 23 huisplattegronden geteld. Er zijn lange en stevige funderingen aanwezig, maar ook smalle en kortere exemplaren. Hieruit valt een zeker onderscheid in sociaal aanzien van de bewoners op te maken. Ongetwijfeld zullen de mensen, die tijdens de stormvloeden huis en haard moesten achterlaten, zijn teruggekeerd om zoveel mogelijk bouwmaterialen te verzamelen voor de herbouw van hun huizen elders.

Daarnaast is ook de fundering van de kerktoeren nog bewaard gebleven. Van de andere delen van de kerk is zo goed als niets meer aanwezig. In de laatste decennia van de vorige eeuw troffen particulieren nog menselijke skeletten aan, die bij de kerk waren begraven. Volgens oude bronnen en particuliere waarnemingen moet er bij het dorp ook een molen hebben gestaan, maar resten hiervan worden tegenwoordig niet meer aangetroffen.

POAZ

De Provincie Zeeland heeft in 2018 aan Erfgoed Zeeland een vergunning verstrekt voor archeologisch onderzoek in Tolsende en voor excursies. De vergunning geldt voor maximaal vier

excursies per jaar voor maximaal vijftig personen per excursie. Het gebied mag bovendien alleen in de zomermaanden worden betreden.

De directe aanleiding voor het voorgenomen archeologisch onderzoek is het kernthema 'Verdrongen land en dorpen' in de Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie Zeeland (POAZ) 2017-2020. Door natuurlijke erosie, verwerking en zandhonger, waardoor de resten dreigen te verdwijnen, is de noodzaak een stuk groter geworden. Ook Japanse oesters hebben de afgelopen decennia voor de nodige aantasting van de fundamenteën gezorgd.

Het onderzoek zal voornamelijk bestaan uit het in kaart brengen van de archeologische resten met gps, zodat een goed beeld ontstaat van de omvang en complete inrichting van het dorp. De resten van het dorp zijn namelijk nog niet eerder gedetailleerd opgemeten. Verder wordt de staat en de waarde van de sporen vastgelegd en worden grondboringen verricht om de natuurlijke ondergrond in kaart te brengen.

Nieuwlande

Nieuwlande bevond zich een kleine drie kilometer ten zuidoosten van Tolsende. Van dit dorp hebben beroepsarcheologen in de jaren tachtig van de vorige eeuw enkel de funderingsresten van de kerk, een kasteeltje en wat andere sporen in kaart gebracht. Daarnaast hadden particulieren vrij spel, aangezien er in de decennia voor 1990 nog geen betredingsverbod gold. Dat heeft ertoe geleid dat heel veel mensen met een metaaldetector hebben gezocht en dat er uitgebreid is gegraven, wat tot een aanzienlijke verstoring van de resten heeft geleid.

Het is wenselijk dat in de toekomst ook een vergunning voor onderzoek aan dit dorp wordt verstrekt, zodat hiervan alle resten alsnog in kaart kunnen worden gebracht. Ook kan dan aandacht worden besteed aan de inrichting van het buiten-gebied tussen beide genoemde dorpen, want uit eerdere archeologische waarnemingen is gebleken dat daar enkele losstaande boerderijen hebben gestaan.

Hans Jongepier en Robert van Dierendonck

Bronnen

- Jongepier, J., 2017: *Yerseke-Schelpkreek, gemeente Reimerswaal. Bureauonderzoek verdrongen dorp Tolsende, Middelburg.*
- Kuipers, J.J.B. (red.), 2004: *Sluimerend in slijk. Verdrongen dorpen en verdrongen land in zuidwest Nederland, Middelburg.*

Afbeelding

Bakstenen fundering in Tolsende.

ERFGOEDallerlei

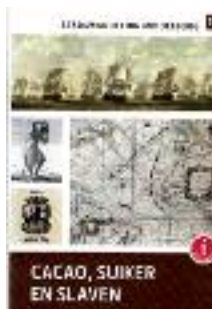
Erfgoed Zeeland kan geen aanvullende informatie verstrekken over de verkoop van verschenen publicaties.

BOEKEN EN EENMALIGE UITGAVEN

Bas Bijkerk, *Bijkerk, dynastie van metselaars, 1680-2012. Een naar waarheid opgetekende familiegeschiedenis van 332 jaar zelfstandige metselaars, tien generaties van vader op zoon* (Burgh Haamstede: eigen beheer, 2019) 358 p.; ill., foto's, krt., tek., tab.

Het verhaal van een van de oudste familiebedrijven van Nederland, de metseldynastie van Bijkerk, die 332 jaar duurde, 17 metselaars en 10 generaties van vader op zoon telde. De auteur, broer van de laatste eigenaar, start met de opzet van zijn onderzoek en vergelijkbare bedrijven in Nederland. Daarna komt chronologisch, via de tijdlijn van alle betrokken nazaten van Cornelis Bijkercke (1639-1716), de bedrijfs-geschiedenis aan bod. Bevat verder een bijlage met aanverwanten van de familie, dankwoord, colofon en een stamboom in een losse bijlage. Het uit 1680 stammende familiebedrijf werd in 2012 door Pieter van Moort overgenomen.

Johan Francke en Peter Sijnke, *Cacao, suiker en slaven* (Middelburg: de Drvkkery, 2019) 25 pag.; ill., krt., tek., grav., plgr. Dit dertiende deel in de reeks Stadswandelingen Middelburg is een herziene uitgave van de ongenummerde

uitgave van 2014. Deze wandeling kwam tot stand in samenwerking met Chocolate Lovers, Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, Zeeuws Archief, ZBI Planbureau en Bibliotheek van Zeeland en de Drvkkery. De wandeling is anders van opzet dan de vorige, er is actuele informatie aan de gids toegevoegd en tekst is herzien. De wandeling zelf behandelt de nalatenschap van de slavenhandel en de handel in producten als tabak, cacao, koffie en suiker aan de hand van monumenten, objecten en huizen in de stad Middelburg.

Tobias van Gent en Hans Sakkers, *Slag om de Schelde 1944. De beslissing in de strijd om West-Europa* (Bergschenhoek: Marberg Media, 2019) 352 pag.; ill., foto's, krt., tek. Op 4 september 1944 vallen de haveninstallaties

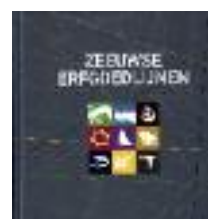
van Antwerpen vrijwel onbeschadigd in geallieerde handen. Door grote logistieke problemen na de snelle opmars vanuit Normandië is dit voor de geallieerden een enorme meevaller. Zolang Duitse kanonnen in de Scheldemonding de toegang tot de havenstad beheersen, hebben ze niets aan het bezit van de havens. Het Eerste Canadese Leger krijgt opdracht de Duitsers uit de Scheldemonding te verdrijven. In het najaar van 1944 worden West-Brabant, Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Beveland en Walcheren het toneel van een even heroïsche als bittere strijd, die op 8 november 1944 wordt beslecht met de capitulatie van Walcheren. Als een paar weken later de mijnen in de Westerschelde zijn geruimd en de eerste konvoien de haven van Antwerpen bereiken, zijn de bevoorradingsproblemen voor de geallieerde strijdkrachten voorbij en is de Duitse nederlaag in West-Europa onvermijdelijk geworden. De auteurs laten zien welke militaire blunders hier met name aan geallieerde zijde aan vooraf gingen. De gevolgen van het oorlogsgeweld waren desastreus. Ruim zeventuizend soldaten en burgers overleven de Slag om de Schelde niet, duizenden raken gewond en hele dorpen en landschappen worden verwoest. De Canadezen ervaren de gevechten in Zeeland en West-Brabant als de meest bloedige van hun veldtocht in West-Europa. Dit meest actuele overzichtswerk met betrekking tot de Slag om de Schelde kent 22 hoofdstukken. Deze zijn onderverdeeld in 5 delen: de aanloop naar de strijd; de strijd om het westelijk deel van Noord-Brabant (operatie Suitcase), de strijd om West-Zeeuws-Vlaanderen (Switchback); strijd om de noordoever van de Schelde (Vitality en Infatuatie) en de gevolgen van de strijd, met aandacht voor de slachtoffers, de ontsluiting van Antwerpen, de situatie op Walcheren en de nalatenschap van de Slag. Met een nawoord, dankbetuigingen, literatuurlijst, fotoverantwoording en overzicht van de ingezette strijdkrachten.

Jan J.B. Kuipers, *De Hanze. Kooplui, koningen, steden en staten* (Zutphen: Walburg Pers, 2019) 160 pag.; ill., foto's, krt., tek., plgr. Rijk geïllustreerd overzichtswerk over de 'Duitse Hanze' en haar voorgangers.

De Hanze was dé internationale handelsorganisatie van middeleeuws Europa. Toen zij in 1356 in Lübeck een officieel stedenverbond werd, had zij al een voor-geschiedenis van eeuwen. Ooit

bestonden verschillende Hanzen, zoals de Vlaamse Hanze van Londen. De Hanze domineerde de handel op de Noord- en Oostzee. Haar buitenposten waren vier 'Kantoren' in Novgorod, Bergen, Londen en Brugge (later Antwerpen). De Nederlandse Hanzegeschiedenis concentreert zich rond de IJssel- en andere oostelijke steden, maar voor Zeeland en Holland was het Hanzenetwerk ook zeer belangrijk. Destijds Vlaamse steden als Sluis, Aardenburg en Hulst hebben eveneens een historische band met het Hanzenetwerk. Bij een ingrijpend conflict als de Hollands-Wendische Oorlog (1438-1441) was Zeeland direct betrokken. De neergang kwam in de zestiende eeuw. Voor Zeeland en Holland resteerde de 'moedernegotie': fundament van de wereldomspannende handel in de zeventiende eeuw.

Jan Kuipers en Jeanine Dekker (tevens eindred.), *Zeeuwse erfgoedlijnen* (Middelburg: Erfgoed Zeeland, 2019) 80 pag.; ill., foto's, krt. Bevat een inleiding op en

uiteenzetting van de door Erfgoed Zeeland samengestelde negen erfgoedlijnen waarin de culturele identiteit van Zeeland is vervat. De negen erfgoedlijnen betreffen: Schorren, slikken en polders (Land van overkanten), Strijd tegen het water (Verdronken en herrezen), Poort naar de wereld (Ontdekken en ondernemen), Sterk Zeeland (Strijdtoneel in de delta), Heren en kerken (Macht en geloof), Zwarte schuren en stoere paarden (Leven en werken op het platteland), Zilt en zoet (Smaken van Zeeuwse bodem), Het Zeeuwse licht (De kust ontdekt) en Nieuw Zeeland (Moderne bedrijvigheid en veranderend landschap). Deze lijnen krijgen een verdere verdieping door behandeling van alle daarin behorende onderwerpen. Met een voorwoord van Anita Pijpelink, gedeputeerde Provincie Zeeland, een reflectie op erfgoed en toerisme door Erik van den Dobbelsteen, directeur VVV Zeeland en een introductie op de Zeeuwse erfgoedlijnen van Marc Kocken, coördinator Zeeuwse Ankers en sectorhoofd bij Erfgoed Zeeland. Achter in het boek is een uitknipbaar kaartspel, 'Erffood Memory' van Foodcurators opgenomen.

Anya Marinissen (red.), Johan Francke (beeldred.), Peter Sijnke, Wilbert Weber en Arnold Wiggers (tekst), *Wat overbleef. Drie VOC-routes op Walcheren* (Middelburg: ZBI Planbureau en Bibliotheek van Zeeland,

2019) 60 pag.; ill., krt., tek., plattegr.; foto's, grav. Reisgids met twee VOC-wandelingen in Middelburg en Vlissingen en een fietsroute (32 km) over Walcheren. De wandelaars en fietsers worden langs diverse gebouwen en

objecten gevoerd die refereren aan de tijd van de handelscompagnie, zoals de oude havens en scheepswerven, kantoren, pakhuizen, het standbeeld van mensenredder Frans Naerebout, fort Rammekens en andere bezienswaardigheden.

Willem Meijer (tekst) & **Arthur Scheijde** (tekeningen), *De scherpschutter. De Slag om de Schelde* (Goes: Paard van Troje, 2019) 48 pag.; ill., tek. Uitgave in samenwerking met het Bevrijdingsmuseum Nieuwddorp.

Van het stripboek verscheen een luxe editie met extra uitleg over het wapenarsenaal dat in het boek voorkomt. Tevens verschenen een Duitse (*Die Scharfschütze. Die Schlacht um die Schelde*) en Engelse editie (*The sharpshooter. The Battle of the Scheldt*). De Canadese oorlogscorrespondent James Borden raakt na de landing in Normandië betrokken bij de bevrijding van de Scheldtedelta. Hij verliest aan het front veel vrienden door een Duitse scherpschutter. Borden probeert deze Weiss te vinden.

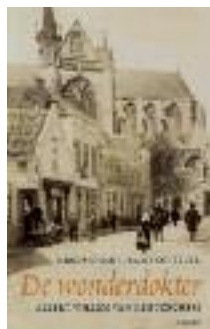
Pier Pennings, *Jongens, ik moet gaan zwemmen* (Apeldoorn: Stichting Traveling Light Art Projects, 2019) 58 p.; ill., foto's, krt. Dit boek beschrijft hoe de zendelingszoon Bram Pennings de HBS ontvlucht om zijn droom om piloot te

worden te vervullen. Als KNIP-piloot te Bandoeng wordt hij in 1940 als Spitfire-piloot uitgeleend aan de RAF. Tijdens zijn eerste vlucht wordt hij boven vliegveld Oost-Souburg neergeschoten door de FLAK en stort hij in de Westerschelde. Pennings, dan 24 jaar oud, is nooit teruggevonden. Dit verhaal werd opgeschreven door zijn neef Pier. Van elk jaar dat gegevens over het leven van Bram bekend zijn is een hoofdstuk gemaakt, waarvan de titel naar het jaartal verwijst. Deze lopen van 1910 tot 2015.

Rudi Rolf, *Napoleons forten aan de Schelde. Franse vestingbouw in Zeeland* (Middelburg: Prak Publishing, 2019) 144 pag., ill., foto's, krt., tek. Rolf zocht in

binnen- en buitenlandse archieven naar materiaal voor deze studie. In het eerste hoofdstuk wordt ingegaan op de ontwikkeling van kustbatterijen en vestingwerken aan de Schelde in de Franse Tijd. Vervolgens wordt de Britse expeditie van 1809 behandeld en daaropvolgend de herstelwerkzaamheden aan de fortificaties. Hierna volgt een hoofdstuk over de gebouwentypen (onder meer bastions, kruithuizen, kazernes en wachthuizen, hospitalen), de financiële uitgaven van de Fransen voor de fortificaties en het gebruik van de forten na het ontstaan van het Nederlandse Koninkrijk in 1813. Bevat een lijst met Franse en Nederlandse benamingen, geraadpleegde bronnen, overzicht van in de tekst genoemde ingenieurs en een index. Verder veel uniek cartografisch materiaal uit buitenlandse archieven.

Ruud Spruit, *De wonderdokter. A.W. van Renterghem* (Amsterdam: Cossee, 2019) 218 pag.; ill., foto's. Na drie romans schreef Spruit ditmaal een biografie, gebaseerd op de autobiografie van de Zeeuwse plattelandsarts Albert Willem van Renterghem

(1845-1927) die berust in het gemeente-archief Goes. Van Renterghem vertelt daarin over zijn leven in een tijd van radicale veranderingen in de wetenschap, hygiëne en geloof. Spruit laat de lezer het pad van Van Renterghem over de Zuid-Bevelandse wegen en dijken volgen naar de zieken die hij onder barre hygiënische omstandigheden behandelde. Van Renterghem was een uitzonderlijke arts, die zich als eerste Nederlander specialiseerde in de hypnose- en suggestietherapie en daarmee opzienbarende resultaten behaalde.

Van Renterghem reist naar Zürich en Wenen om Jung en Freud te ontmoeten en opent een eigen kliniek in Amsterdam. De auteur heeft de 1.300 pagina's tellende tekst van de arts omgewerkt tot een leesbaar boek.

Robert Jan Swiers, *Strijd om Zeeland. Invasie, verdediging, Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Beveland, Walcheren, Schouwen-Duiveland, 1944/1945* (Soesterberg: Aspekt, 2019) 140 pag.; ill., foto's, krt. Zeer beknopte uitgave met veel

foto's. Na een inleiding en hoofdstukken over de invasie in Frankrijk en de verdediging door de Duitsers gaat de auteur in op de strijd om Zeeuws-Vlaanderen en de afzonderlijke eilanden.

TIJDSCHRIFTEN

Nehalennia. Archeologie, cultuurhistorie, streektaal en volks-cultuur van Zeeland en Goeree-Overflakkee 205 (2019)

Arco Willeboordse, 'Heidens of heilig?' (bijgeloof,

Aardenburg); Marinus Biersens, 'Een librije in Brouwershaven ontdekt' (kerkelijke bibliotheken, bibliotheekgeschiedenis, Brouwershaven); Jaco Simons, 'Zeeland en Goeree in de wereld. Deel 4, Midden- en Zuid-Amerika' (Sint Eustatius, Pomeroy, Guyana, Berbice, Essequibo, Suriname).

Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 28/3 (2019)

Klaas Timmermans, 'Zeewier: de oplossing voor alle problemen?' (zeewieren, zeewier-recepten);

Huib J. Zuidervaart, 'De Middelburgse arts, chirurgijn en chemicus Antonius de Heyde/Heide (1646-1705) meer in context geplaatst.' (Artsen, chirurgijns, chemici); Jim van der Meer Mohr, 'Jan Baptista van Aerde (ca. 1738-1812), een vrij onbekende kunstenaar die in de 18de eeuw ook enkele werken in Zeeland heeft gemaakt' (schilderkunst).

HEEM- EN OUDHEIDKUNDIGE BLADEN

Nederlandse Genealogische Vereniging, afdeling Zeeland

Wij van Zeeland, 2019, 2

Jan Midavaine, 'Een buitenplaats genaamt Borndal met zijn huizing, schuur, stallingen en verder gevolg en toebehoren van dien'; Sjaak Hoornick, 'Genealogie van Joos van de Velde'; Albert Prins, 'De Blindeninrichting te Middelburg in 1953'.

Heemkundige Kring Walcheren

De Wete, 2019, 3

Piet Schop, 'Vet zwemmen. De Schelddebekerwedstrijd van 1939'; Jan Moekotte, 'De Hino. Automobiellandbouw in Vlissingen, een reconstructie'; Leo Faasse, 'Walcherse Weelde. Een mannenpak'; Johan Francke, 'Nieuwe uitgaven, 'k è heleze'.

Vereniging Vrienden van het muZEEum en het Gemeentearchief Vlissingen

Den Spiegel, 2019, 3

Aafke Verdonk-Rodenhuis, 'Over de trans-Atlantische slavenhandel, de Wilde Kust en bankiers in Vlissingen'; Gerhard de Kok, 'Vlissingse Hoofdnegotie'; Geert Stroom, 'Zeeuwen op de Wilde Kust, Berbice'; Piet Geljon, 'Bankiers in Vlissingen circa 1830-1930'.

Historische Vereniging Arnemuiden

Arnekanken, 2019, 3

Piet Feij, 'Arnemuiden in de tijd van Koning Willem II (5)'; Leen Schouls, 'Museumbericht'; Anneke Bol-Sluurman, 'Barbara van den Broecke, de vrouw van Daniël van den Queborne'; Janneke Lindenbergh-Beunk, 'Nieuw leven in oorlogstijd'; Joost Adriaanse, 'De bewoners van de Langstraat (z/o) (2) in de vijftiger jaren'; Marco de Ridder, 'Evacuatie'; Joost Adriaanse, 'Archeologie-rubriek'.

Heemkundige Kring De Bevelanden

De Spuije, zomer 2019

G.J. Lepoeter, 'Het moeizame begin van het christelijk onderwijs in Goes'; Jan J.B. Kuipers, 'Gelachen dat we hebben', oerjaren van de Bevelandse popcultuur'; Hester van Rees, 'Cornelis Alegoed (1763-1844), schoolmeester te Nisse'; Mandrie Harinck, 'Adriaen Harinck'; Albert L. Kort, 'Boekindruk:

Verlaggever van 't Nieuwe Zeeuwte, Paul de Schipper'; Kees van den Bovenkamp, 'Breekbare helden. Het verzet in Zeeland 1940-44'.

Heemkundige Kring

West-Zeeuws-Vlaanderen

Tijd|Schrift, 2019, 3

Huib Plankeel, 'Genealogisch onderzoek en DNA, voorbeeld Herny'; Marja A.C. de Groote, 'Arme mensen: honger en uitzichtloosheid dreef hen tot nachtelijke overvallen. De grootste doodstrafzaak uit de negentiende eeuw'; André R. Bauwens, 'Een foto uit vervlogen dagen'; Geert Stroo, 'Een beknopte geschiedenis van Waterlandkerkje 1674-1850'.

Oudheidkundige Kring 'De Vier Ambachten'

Bulletin, 2019, 3

R.J.H. Lensen, 'Muurwerk van het hospitaal van Zaamslag blootgelegd: resultaten en

uitkomsten'; Walter Annard, 'Lobbyen op het Binnenhof ten tijde van de Republiek'.

Heemkundige Vereniging Terneuzen

Nieuwsbrief, juni 2019

Arie van der Maas, 'De kerk op d'n 'Oek'; José van Houdt, 'Een 'hondenbaan' in 't Zeeuwse'; Piet de Nooijer, 'Christiaan van Poelje, Kapitein bij de Provinciale Stoombootdienst op de Westerschelde, tijdens de eerste maanden van de Tweede Wereldoorlog'.

Heemkundige Vereniging Terneuzen

Nieuwsbrief, september 2019

Karel Margry, 'Slag om de Schelde.

De explosie bij IJzendijke en gevolgen voor de aanval op Breskens'; José van Houdt, 'Amerikaanse bommenwerper neergestort in Lovenpolder bij Hoek op 22 juni 1943'.

UITGELICHT

In *Tijd|Schrift* (2019, 3) beschrijft Marja A.C. de Groote veel ellende in het artikel: 'Arme mensen: honger en uitzichtloosheid dreef hen tot nachtelijke overvallen. De grootste doodstrafzaak uit de negentiende eeuw'. Bij haar onderzoek naar deze strafzaak uit 1846 deed de auteur schokkende ontdekkingen. Zestien mannen en twee vrouwen werden ter dood veroordeeld. Voor mensen van de laagste sociale klasse was het leven in de negentiende eeuw allesbehalve gemakkelijk. In Zeeuws-Vlaanderen was geen industrie, arbeiders waren afhankelijk van het karige loon dat boeren betaalden, een alternatief was er niet.

Toen in 1845 ook nog de aardappeloogst mislukte, leidde dat tot bedelarij en nachtelijke afpersing van boeren. Een goede verhouding tussen de werkgevers en hun personeel bestond bijna niet. De boeren hadden door het overschot aan aanbod de knechten voor het uitkiezen en konden hen om het kleinste akkefietje wegsturen.

Gedwongen door honger en armoede gingen groepen arbeiders 's nachts boeren 'bezoeken' en eisten dat ze brood en spek of geld naar buiten zouden gooien. Toen hun acties grimmiger werden - de overvallers dreigden met moord en brand als de boeren hen niets zouden geven - stelde de overheid nachtwachten aan, later werd zelfs een bataljon infanteristen ingezet. Aanvankelijk werd door de gouverneur van Zeeland, de heer Van Vredenburg, geadviseerd om toe te geven aan de eisen, omdat de armoede ondraaglijk was. Tot Isaac Nortier werd overvallen: huisraad werd vernield en er viel een schot waardoor de boer aan zijn oor gewond raakte.

Nu er geweld was gebruikt, was de grens van het toelaatbare bereikt. In 1846 werden voor de overval op Nortier achttien mensen

Gouverneur van Zeeland
E. van Vredenburg |
bron: *Tijd|Schrift* 2019, 3

veroordeeld tot de doodstraf. Pas in 1870 werd de doodstraf afgeschaft, in de decennia daarvoor kon de Koning gratie verlenen, wat bij de achttien genoemden ook gebeurde. De mannen gingen naar het tuchthuis in Leeuwarden, de vrouwen naar de vrouwengevangenis in Gouda. De omstandigheden in de gevangenissen waren in die tijd, zoals algemeen bekend is, mensoerterend.

Alle veroordeelde West-Zeeuws-Vlamingen op twee na overleefden het tuchthuis van Leeuwarden niet, de vrouwen stierven ook in gevangenschap. Behalve genoemde ongeluksvogels kwamen nog veel

Zeeuws-Vlamingen in gevangenissen terecht, waarna ze dikwijls naar het bedelaarsgesticht de Ommerschans in Overijssel werden overgebracht. De auteur geeft zoveel mogelijk bijzonderheden over afkomst, omstandigheden en eventuele toekomstmogelijkheden van de betrokkenen.

Voor de meesten was ook de toekomst uitzichtloos, een oplossing voor het armoede-probleem en de sociale achterstand was er nog niet. Het is niet verwonderlijk dat vrijgekomen veroordeelden en hun kinderen en kleinkinderen emigreerden als ze daar ook maar enige kans toe zagen.

UITGELICHT

In **de Spuije** (zomer 2019) vertelt G.J. Lepoeter over 'Het moeizame begin van het christelijk onderwijs in Goes'. Hoewel over het christelijk onderwijs in Goes al uitvoerig geschreven is, heeft een biografie van de predikant Adriaan de Bruijne - geschreven door diens achterkleinzoon Cornelis de Bruijne - de aanzet gegeven tot dit artikel door G.J. Lepoeter. Adriaan de Bruijne was een landbouwerszoon, die geacht werd zijn vader op te volgen, maar in 1845 op 35-jarige leeftijd een belangrijke beslissing nam: hij verliet de Hervormde Kerk, werd lid van de Christelijk Afscheiden Gemeente in Goes en ging studeren aan de Theologische School van dominee Anthony Brummelkamp in Arnhem. Adriaan de Bruijne deed in 1849 zijn intrede als predikant van de Christelijk Afscheiden Gemeente in Goes.

In 1848 was een nieuwe Grondwet tot stand gekomen onder leiding van staatsman J.R. Thorbecke, waarin vrijheid van onderwijs werd vastgelegd. In 1852 waren er al meer dan 150 bijzondere scholen opgericht in Nederland. De enthousiaste, maar onervaren De Bruijne was groot voorstander van een christelijke school, die behalve voor kinderen van zijn gemeente-leden ook open moest staan voor niet-afgescheidenen en voor kinderen van (arme) hervormden. Zijn belangrijkste tegenstander in de Goese schoolstrijd in de jaren 1850-1853 was de bekende, ervaren en bewonderde predikant J. ab Utrecht Dresselhuys van de Nederlands Hervormde Kerk, die ook schoolopziener was.

Ab Dresselhuys werd beschouwd als een eminent geleerde, en was lid van verscheidene wetenschappelijke genootschappen, een geduchte tegenstander voor de eenvoudiger Adriaan de Bruijne. In Goes stond ook het gemeentebestuur zeer afwijzend tegen de stichting van een christelijke school.

Dominee De Bruijne, wetende dat hij veel tegenstand zou ondervinden, ging te rade bij J.A. Wormser, iemand met ervaring op het gebied van het stichten van christelijke scholen. In 1850 werd het verzoek voor de oprichting van de nieuwe school gedaan met als wens dat de school onder bestuur van de aanvragers zou komen te staan en dat niet alleen kinderen van de afgescheidenen welkom waren.

Grote consternatie bij gemeentebestuur, de schoolopziener ab Utrecht Dresselhuys en veel bevriende notabelen. Zelfs de hervormde predikanten waren tegen: zij voelden zich geschoffeerd doordat De Bruijne stelde "dat het eene dringende behoefte is in onzen tijd dat onderwijs en opvoeding van een meer stellig christelijk beginsel uitgaan dan met de inrigting der gemengde openbare scholen bestaanbaar is". Alsof zij niet voldoende serieus met het godsdienstonderwijs op de openbare scholen bezig zouden zijn!

Er waren heel veel moeilijkheden en tegenwerking te overwinnen, uiteindelijk bemoeide minister van Binnenlandse Zaken, J.R. Thorbecke zich met de zaak en moesten de hervormde predikanten, de Plaatselijke Schoolcommissie, Burgemeester en Wethouders en zelfs een woedende dominee Johannes ab Utrecht Dresselhuys bakzeil halen. In april 1854 werd er voor het eerst les gegeven in de nieuwe christelijke school, bestuurd door "eene commissie, meerendeels uit afgescheidenen" bestaande, zoals dominee Adriaan de Bruijne zo graag wilde.

Silhouetafbeelding van dr. J. ab Utrecht Dresselhuys | bron: de Spuije zomer 2019, collectie Zeeuws Genootschap, Zeelandia Illustrata IV, nr. 0331.

 voor erfgoed

Vanwege tussentijds vertrek en het aflopen van de benoemingstermijnen zoeken we twee nieuwe

enthousiaste leden voor de raad van toezicht

Heb je juridische (arbeidsrechtelijke) kennis of heb je een achtergrond in communicatie, marketing of ICT op strategisch niveau? Voel je je betrokken bij erfgoed en beschik je over een 'open mind' en een interessant netwerk? Dan is een toezichthoudende functie bij Erfgoed Zeeland misschien iets voor jou!

Beschermen
Benutten
Beleven

Voor de volledige vacaturetekst:
www.erfgoedzeeland.nl/vacature-ivt

Meldpunt Erfgoed Zeeland

Via het Meldpunt kun je een melding doen over gebouwd, landschappelijk en archeologisch erfgoed in Zeeland. Het kan gaan over een archeologische vondst of over bedreigd, ondergewaardeerd of onbekend gebouwd of landschappelijk erfgoed.

Alle meldingen worden besproken in het provinciale netwerk Erfgoed en Ruimte. Een archeologische vondst blijft je eigendom, maar moet soms beschikbaar blijven voor nadere bestudering. Dit zal dan gedaan worden door een van de archeologen van Erfgoed Zeeland.

Meer informatie? Kijk op erfgoedzeeland.nl/meldpunt.

MOnuMENTaal

Tijdens de nationale start 75 Jaar Vrijheid werden de weinige bevrijders van toen die nog in leven zijn tijdens een speciaal programma in het Scheldetheater in Terneuzen bedankt en in het zonnetje gezet. Een van hen was de 97-jarige Amerikaanse veteraan Matthew Brown | bron: Nationaal Comité 4 en 5 mei.

